

SOK

MEI 2018

mededelingen

68

SOK

mededelingen

68

2 Het grote hol van Maastricht – *Hans Ogg*

Ingang St. Pietersberg.

MAASTRICHT.

Het grote hol van Maastricht

HANS OGG, RAADHUISSTRAAT 31, 6336 VH HULSBERG

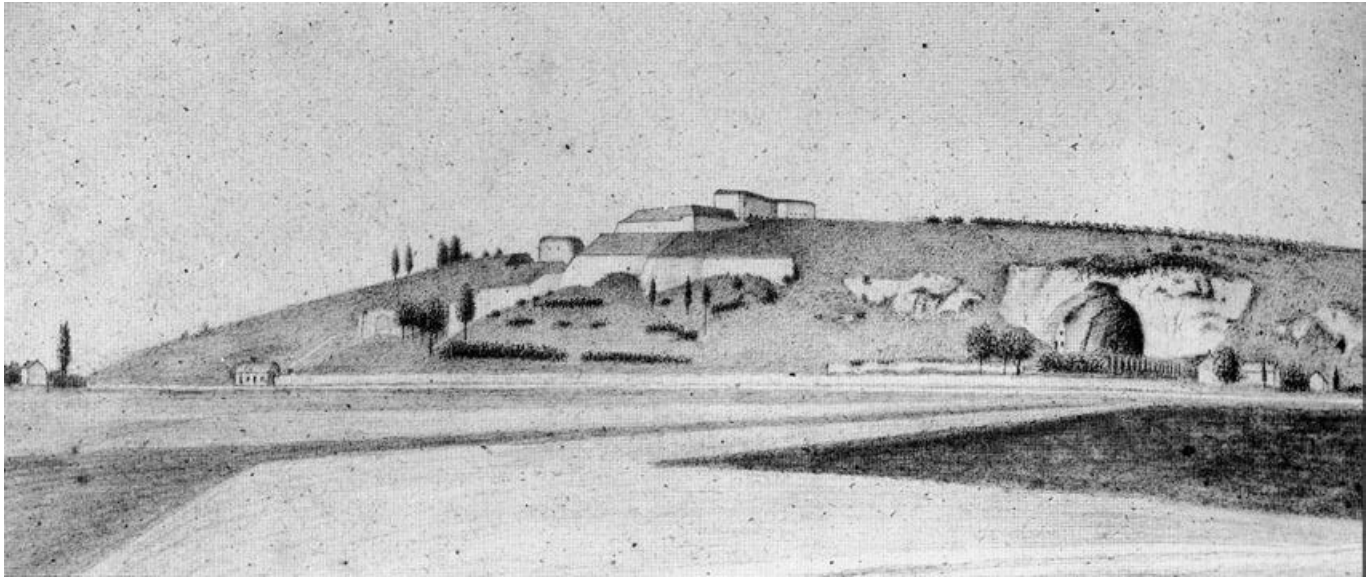
◀ AFBEELDING 1: Grote Ingang.

Inleiding

Wie iets meer dan een eeuw geleden het Jekerdal inwandelde vanuit de stad, zag deze blikvanger, vooraan bij de Mergelweg, net ten zuiden van het fort. Wie oude reisverslagen doorneemt die over bezoeken aan de grotten van de St. Pietersberg gaan, krijgt bijna altijd iets te lezen over de beroemde Grote Ingang. De Moeder Aller Ingangen, meestal aangeduid als de Grote Ingang of Grande Entrée. Vanuit hier werden, zeker in de 18e eeuw, maar ook al eerder, rondleidingen gestart¹. Door zijn omvang was hij al van verre te zien. In 1916 is hij ingestort en sindsdien is hij zo verdwenen uit het collectieve geheugen dat inwoners van Maastricht die voor het eerst deze foto zien, zich afvragen waar deze ingang toch gelegen moet hebben.

Maar de Grote Ingang was niet alleen iets dat door zijn uiterlijk belangwekkend was, ook gaf hij toegang tot een gangenstelsel dat een heel diverse en bewogen geschiedenis heeft gekend. In dit artikel gaan we in op de betekenis van de ingang voor het gangenstelsel daarachter, zijn ouderdom, gebeurtenissen die zich hebben afgespeeld in de ingang of zijn directe omgeving en die meer of minder direct samenhangen met de aanwezigheid van die ingang.

Er is in die geschiedenis een soort scheidslijn die gevormd wordt door de bouw van het fort St. Pieter in 1701/1702. Vooral voor de tweede helft van dit historisch relaas hebben we inzicht nodig in de plattegronden van het gangenstelsel, die – niet verwonderlijk – allemaal gemaakt zijn na de bouw van het fort. Dit artikel zal dus een stevige inleiding bevatten waarin we een karakterisering geven van een aantal plattegronden. Van daaruit zullen de grote gebeurtenissen uit de 18^e eeuw behandeld worden en de weerslag die die hadden op de “Werdegang” van het gangenstelsel in de 19e eeuw. Tenslotte probe-

AFBEELDING 2: Grote Ingang en rechts, een glimp van de Kleine Ingang.

ren we de datum van de instorting van de Grote ingang vast te stellen en geven een kort relaas van wat er verder in de vorige eeuw in deze omgeving gebeurde.

Bij velen minder bekend is dat vlak bij de Grote Ingang, op enkele tientallen meters, nog een ingang lag, de Kleine Ingang of Petite Entrée. Die naam slaat vooral op de omvang van deze bergopening, niet, zoals we zullen zien, op het belang ervan. Er zijn niet veel afbeeldingen van de Petite Entrée, omdat hij aan het eind van een korte holle weg lag en de

opening op het noorden gericht was, terwijl de Grote Ingang op het westen uitzag en daardoor vanaf de weg beter zichtbaar was.

In dit artikel heb ik de voornaamste bronnen in de voetnoten genoemd. Ik heb ook veel te danken aan personen en instanties: gesprekken met Max Wijnen, Kevin Amendt, Peter Jennekens, Rob Habets en Sermon Smits huysen die veel beeldmateriaal en de gebruikte bandopname ter beschikking stelden, de enorme informatieverzameling die Jan Spee heeft aangelegd, interviews met buurtbewoners en de bereidwillige mede-

AFBEELDING 3: Overzicht Noordelijk gangenstelsel (I: Oostelijk deel, toeristendeel; II: Zuidelijk instortingsgebied; III: Gamert; IV: Centraal instortingsgebied; H: Koepel; B: Gotthard).

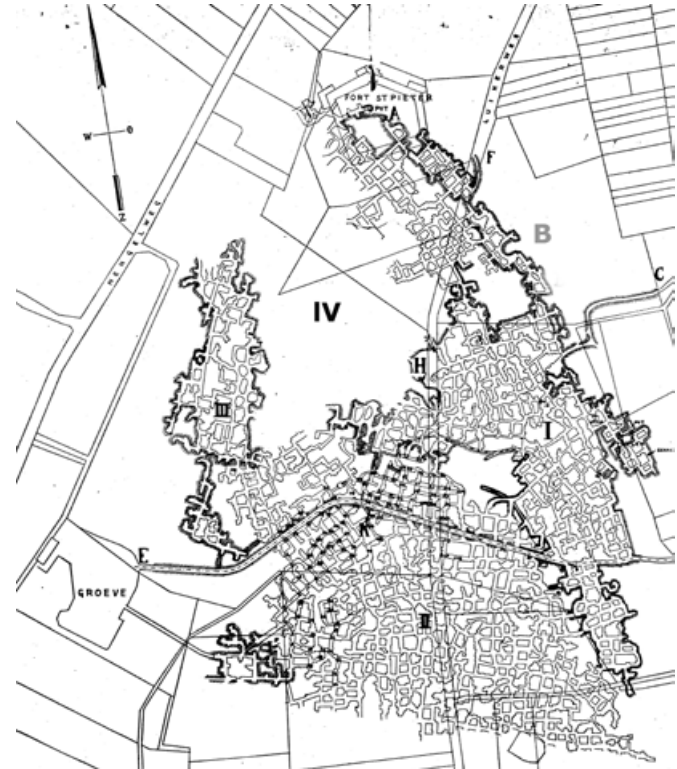
werking van Natuurmonumenten die me de mogelijkheid gaf zowel van binnenuit als op de helling nog eens te kijken hoe alles er 100 jaar later bij ligt en mij ook het nodige beeldmateriaal aanreikte. Patrick Semmeling heeft gezorgd voor een enkele, buitengewoon instructieve projecties van plattegronden.

In dit artikel wordt vaak verwezen naar bepaalde delen van het Noordelijk gangenstelsel. In een bijgevoegd klein overzichtskaartje geef ik aan om welke delen het gaat en welke namen ik daarbij hanteer.

Plattegronden

Om te begrijpen hoe de geschiedenis rond de Grande Entrée en het achterliggende gangenstelsel in elkaar zit, moeten we o.a. plattegronden bestuderen. Over die plattegronden bestaan een aantal misverstanden. Er is sprake van verkeerde datering van enkele kaarten; er wordt in sommige publicaties verwezen naar plattegronden die echter niet blijken te bestaan; bij sommige kaarten kunnen vraagtekens gezet worden bij het realiteitsgehalte: wat ze weergeven lijkt nauwelijks op wat je kunt waarnemen.

Voordat we echter nagaan welke kaarten in dit artikel als uitgangspunt genomen zullen worden, een kleine uiteenzetting over de te verwachten kwaliteit daarvan. We zullen verderop in het artikel zien dat soms getwijfeld wordt aan de mogelijkheden die militairen toen hadden om tot een

precieze ondergrondse plaatsbepaling te komen: dat zou de oorzaak zijn van qua doelstelling gedeeltelijk mislukte explosies in de Pietersberg in 1794 en 1813. De werkelijkheid is anders: landmeetkunde was al in de zeventiende eeuw ver ontwikkeld. Het vereiste instrumentarium en de nodige wiskundige grondslag waren er. Sterker: een universitaire wiskun-

de-opleiding werd indertijd sterk gekoppeld aan praktische toepassingen, zoals landmeetkunde en vestingbouw. Een mooie afbeelding daarvan levert leven en werk van Simon Stevin (1548-1620), een Nederlandse geleerde, die zowel als wis- en natuurkundige was, maar ook als vestingbouwkundige vermaardheid verwierf (Stevin bedacht het decimale stelsel voor breuken en bedacht woorden die we nog steeds gebruiken, waaronder loodrecht, wiskunde (!), omtrek, wijsbegeerte).

Vestingwerken in die tijd werden met wiskundige precisie ontworpen. Maar ook in de praktische oorlogsvoering speelde wiskunde een grote rol: bij het ontwerpen van loopgraafstelsels, plaatsing van batterijen etc. Elke officiersopleiding kende in die tijd een fikse component wiskunde, ook in landmeetkundig opzicht. Die landmeetkundige kennis was ook nodig in verband met de ondergrondse oorlogsvoering. Wat verderop aan de orde komt over de ondergrondse strijd in de Pietersberg eind achttiende eeuw, was op zich geen nieuw fenomeen. Pogingen om (de stellingen van) de tegenpartij op te blazen vanuit speciaal daartoe aangelegde mijngangen werden al ondernomen tijdens de Spaanse belegering van Maastricht in 1579². De stad werd toen trouwens verdedigd door Tapijn, een legeringenieur, m.a.w. ook weer iemand met een wiskunde-achtergrond. Om zo'n ondergrondse strijd te kunnen voeren was goed landmeetkundig inzicht nodig. Ook in niet-militaire, ondergrondse aangelegenheden was landmeetkundige kennis nodig. Noodzakelijke arbitrage op grond van nauwkeurige metingen, laten dat vaak genoeg zien (Zie o.a. artikelen van Habets/Jennekens³ en de Collette⁴).

Men had dus al in de zestiende en zeventiende eeuw de kennis om nauwkeurige kaarten te maken. Dat dat niet gebeurde had een aantal redenen, die allemaal onder een zelfde noemer vallen: er was eigenlijk geen aanleiding toe, er was geen praktisch doel aan gekoppeld, dat de grote

inspanning rechtvaardigde die opmeten met zich meebracht. Wie zich interesseert voor die mogelijke doelen. Dirk van de Leemput geeft in zijn bachelorscriptie een overzicht van mogelijke doelstellingen bij het maken van een kaart⁵. Tevens geeft hij in die scriptie een (niet-uitputtend) overzicht van een aantal kaarten die met ons onderwerp te maken hebben. Opvallend daarbij is dat alle kaarten uit de achttiende eeuw te maken hebben met het sinds 1702 aanwezige fort Sint Pieter en de consequenties van die aanwezigheid voor het gangenstelsel.

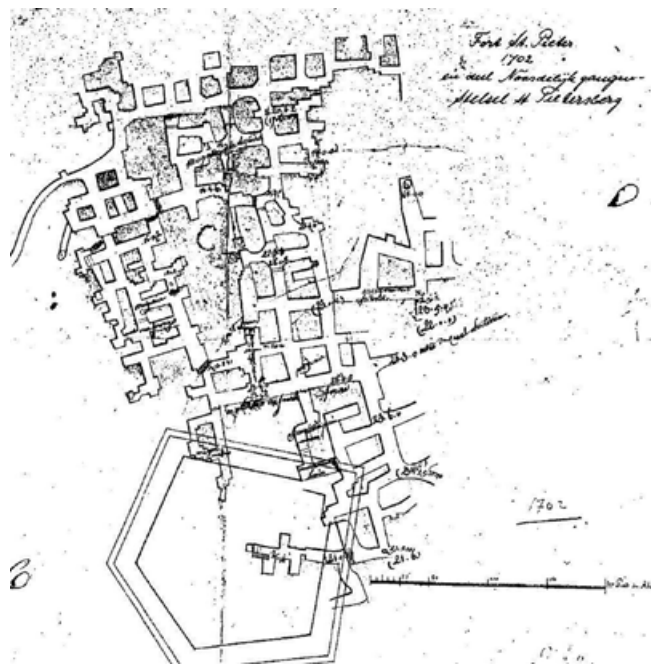
Voor de volledigheid: tijdens het beleg door de Fransen van 1673 was de vesting Maastricht beschoten vanaf de noordpunt van de Pietersberg. Om dat te voorkomen werd op die plek een fort (in de vorm van een vooruitgeschoven bastion) gebouwd. De opdracht voor de bouw werd gegeven in augustus 1701 en in een, gezien de omvang van de werkzaamheden, recordtempo voltooid in 1702. Vanaf die tijd werden tal van kaarten van het fort of van het fort en zijn ondergrond gefabriceerd. De gangen kregen toen een militair belang en dus was er behoefte aan goed kaartmateriaal. Daarin speelt de verbinding tussen het fort en de gangen een belangrijke rol. Die verbinding is er van meet af aan geweest: een wenteltrap van 108 treden.

Probleem is dat veel kaarten geen duidelijke datering dragen. Soms is een waarschijnlijke datum af te leiden uit "circumstantial evidence". Dan zijn bijv. aanpassingen aan het fort weergegeven die wel goed te plaatsen zijn in de tijd, doordat ze in een militair rapport beschreven worden. Maar dat is niet altijd zo. De oudste kaart die Van de Leemput noemt is er een uit 1702. Het geeft de plattegrond van het fort weer, met een flink stuk van de gangen onder het noordelijke stuk van de groeve. In de gangen zijn Franse opschriften opgenomen die een beoogd gebruik van die gangen weergeven. Magasin a bois (houtkamer), chambre a pain (broodkamer) etc. Het goede nieuws is dat de kaart heel nauwkeurig is, het slechte dat

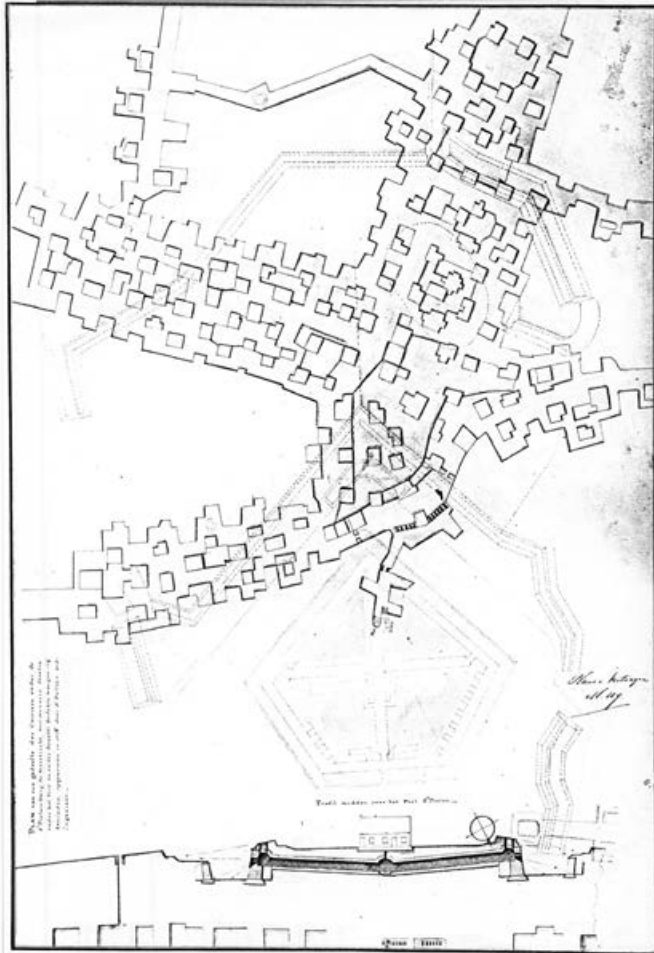
AFBEELDING 4: Veronderstelde kaart 1702 (ARAH OPV M152).

hij niet uit 1702 stamt. De genoemde gebruiksoomschrijvingen van verschillende gangen stemmen precies overeen met die uit een Frans rapport van 1796. De kaart is dan ook een deelkopie van een kaart uit dat jaar. Wie de datum 1702 op de kaart heeft gezet, is onbekend, maar het is zonder meer duidelijk dat het gaat om een stukje wensdenken.

De volgende kaart die een jaartal draagt, is die van De Veye uit 1728. S. de Veye was een legerofficier en ingenieur. De kaart van is redelijk uitgebreid en ziet er heel exact uit. Probleem is echter dat behalve de gangen onmiddellijk onder het fort, hij grotendeels op fantasie berust. Vergelijk je de De Veye-kaart met een moderne, dan zie je bijna geen overeenkomst met de situatie zoals wij die kennen. Ook valt meteen op dat de maatvoering van kolommen en gangen niet kan kloppen. Aan de rechterzijde van de kaart zijn gangen getekend op een plaats waar geen mergelmassief aanwezig is: de heuvel is daar a.h.w. op. Kortom, ook deze kaart geeft geen goed beeld. Waarom hij gemaakt is, is onduidelijk. Wellicht heeft De Veye alleen een beeld willen geven van de grote complexiteit van het gangenstelsel en de algemene structuur ervan. In dat geval zou je kunnen zeggen dat de reeks gangen, die op de plattegrond naar boven loopt, deels overlapt met die van gangenstelsel Gamert (zie afbeelding 3; naamgeving Gamert komt verderop aan de orde), de reeks gangen pal naar links wijzen richting Gotthard, de middelste reeks naar wat nu instortingsgebied is. Aardige bijkomstigheid: ook de zoon van De Veye gaat in het leger en brengt het zelfs tot Directeur der Fortificaties in Maastricht, als opvolger van Dumoulin, de man die de hoge Bossche fronten (langs de Statensingel) ontwierp. Deze zoon heeft de berg bezocht: zijn naam vind je in Zonneberg (niet ver van de Alpha-reclame).

Na de verovering van de stad in 1748 door de Fransen wordt een uitgebreide kaart van het totale gangenstelsel gemaakt, de beroemde kaart van Masse, getiteld Plan et profil des carrières et routes souterraines de la Montagne St. Pierre. Masse was een Franse Ingenieur der Genie. Het origineel van de kaart berust in een Parijs archief (voorheen: Archief van de Section technique du Genie, van het Ministerie van Oorlog). De kaart geeft het totale gangenstelsel weer, waarbij de meest noordelijke delen het uitgebreidste zijn weergegeven; in de meer zuidelijke stelsels is vooral

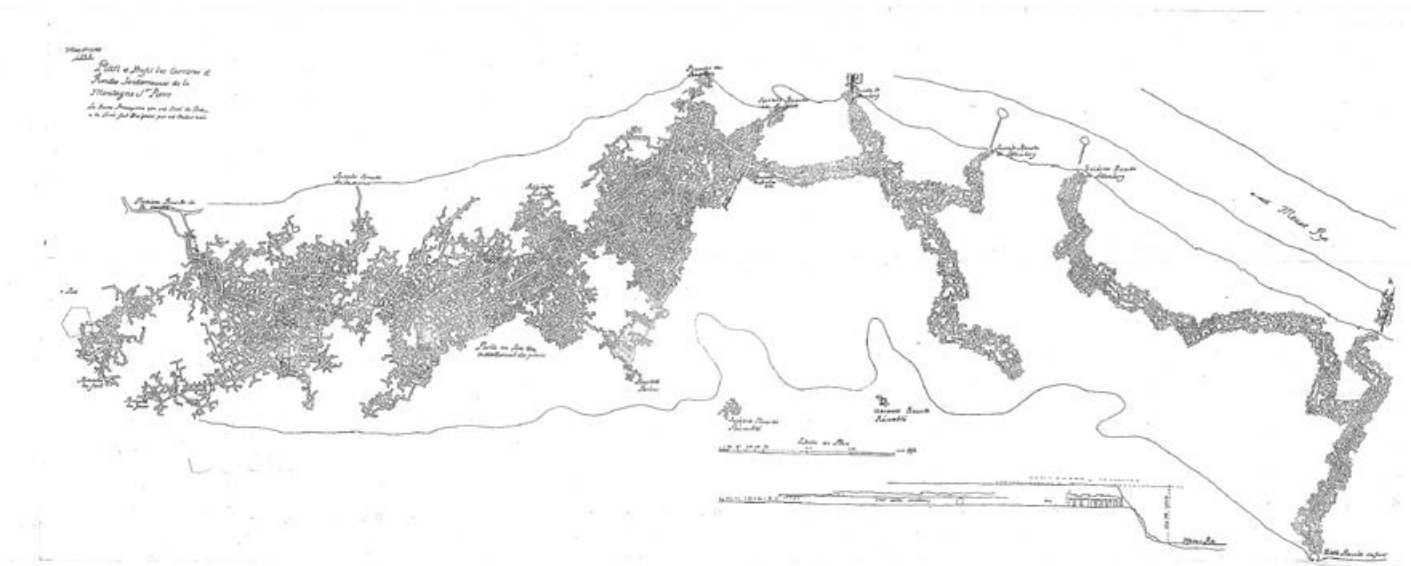

AFBEELDING 5: Kaart De Veye 1728 (ARAH OPV M 148).

een looproute met enkele aangrenzende gangen weergegeven. Volgens een bijgaand rapport is het geheel in een onwaarschijnlijk tempo van slechts een paar maanden tot stand gekomen.

Velen, waaronder Van Schaik, bagatelliseren het belang van deze kaart. Hij zou te schetsmatig zijn, te weinig herkenbare details bevatten, zelfs niet als loopkaart te gebruiken⁶. Toch, zoals zal blijken, geeft deze kaart meer aanwijzingen dan je op het eerste gezicht zou verwachten. In elk geval geeft hij een goed beeld van de toenmalige uitgebreidheid van het geheel, maar ook van die delen elders in de St. Pietersberg (“witte vlekken”) die nog niet in ontginning zijn en waarvan we kunnen aantonen dat ze pas na 1748 ontgonnen zijn. Andere “witte vlekken” geven weer aanleiding tot andere veronderstellingen: daar hebben wellicht al instortingen plaats gevonden. Een van de SOK-leden, Patrick Semmeling, heeft een projectie uitgevoerd waarop de kaart van Masse op een moderne plattegrond is geprojecteerd en ook dan vallen overeenkomsten qua structuur van het gangenstelsel op.

Voor ons doel is van groot belang dat de kaart van Masse de bekende ingangen van het Noordelijk gangenstelsel weergeeft. de Grande en de Petite Entrée, de Ganzendriesingang en de ingang aan de Luikerweg. Op de kaart van Masse worden de Grande en Petite Entrée aangeduid als resp. Bouche du Fort en Bouche du Jaar. (Terzijde zij opgemerkt dat Van Schaik abusievelijk de Bouche du Jaar aanziet voor de Grande Entrée en de Bouche du Fort ziet als een extra ingang die overeen zou komen met een aanduiding van een uitgang op een andere kaart, die hierna behandeld wordt. Als Van Schaik beter de typische plattegrond van de Grande Entrée

AFBEELDING 6: Masse, 1748.

– met een lange slurfachtige gang die ver de berg in gaat in oostelijke richting- vergeleken zou hebben met de overeenkomstige plattegrond bij Masse, die dezelfde gang weergeeft, zou hij deze vergissing niet gemaakt hebben.)

Er zijn een paar opmerkelijke zaken in deze kaart. Op de eerste plaats zou er geen directe ondergrondse verbinding geweest zijn tussen Grande en Petite Entrée: de gangen achter de Grande Entrée “bedienen” de gangen in de buurt van het fort, de Petite Entrée legt de verbinding met een

zuidelijker stuk. Op deze kwestie komen we nog terug. Daarnaast is er tussen noordelijke en zuidelijke delen en tussen oostelijke en westelijke een grote witte vlek. Ook daarop komen we terug.

De kaart van Masse is blijkbaar goed verspreid geraakt. In de 19e eeuw zijn er verschillende rapporten en publicaties waarin hij, soms in licht gewijzigde vorm, gebruikt wordt (zie o.a. voetnoot 5). Die zullen we niet allemaal apart de revue laten passeren, op één na. Leblanc gebruikt de kaart in 1842 in zijn Atlas des places étrangères⁷. Op die kaart geeft hij een

AFBEELDING 7: Leblanc 1837.

grote instortingsgordel aan die globaal overeenstemt met de instortingen die tegen die tijd inderdaad zijn opgetreden in het Noordelijk gangenstelsel en Zonneberg. Overigens heeft Leblanc ook de naamgeving van de Jekerdalingangen aangepast: blijkbaar kende Van Schaik deze publicatie niet – anders zou hij de hierboven genoemde fout niet gemaakt hebben.

Een heel bijzondere variant van deze kaart vind je bij een artikel van P. Harting, dat in 1866 verscheen in Album der Natuur, naar aanleiding van een derde bezoek aan de grotten; ook in 1829 en 1831 heeft hij het gangenstelsel bezocht⁸. Hij vermeldt dat hij vlak bij Maastricht, bij het dorp St. Pieter naar binnen gaat en bij Slavante het gangenstelsel verlaat. Dat zou schijnbaar betekenen dat hij naar binnen gegaan moet zijn bij de ingang achter de kerk van St. Pieter, dat is de enige mogelijkheid die volgens het tegenwoordige “standaardmodel” mogelijk is. De ingang van Zonneberg bestond immers toen nog niet en ook het Padvindergat (de huidige verbinding tussen het Noordelijk gangenstelsel en de Zonneberg) is veel jonger. De ingang achter de kerk van Sint Pieter bestond wel al heel lang. Tenzij echter datgene wat hij op zijn kaart aangeeft, zou kloppen: dan is ook de Ganzendriesingang een mogelijkheid. Op zijn kaart waren namelijk de hoofdroutes met stippellijnen aangegeven. Als die kaart zou kloppen zouden in 1866 (of 1829 ten tijde van het eerste bezoek) nog bepaalde routes bestaan hebben, die later zijn ingestort, m.n. in het instortingsgebied van het Noordelijk gangenstelsel en Zonneberg. Zo liep er, althans weer volgens zijn plattegrond, een verbinding van de put van het fort naar het Jekerdal. Ook waren er twee routes die door het huidige instortingsgebied naar de huidige Zonneberg liepen. Ed Stevenhagen heeft op een kaart die routes

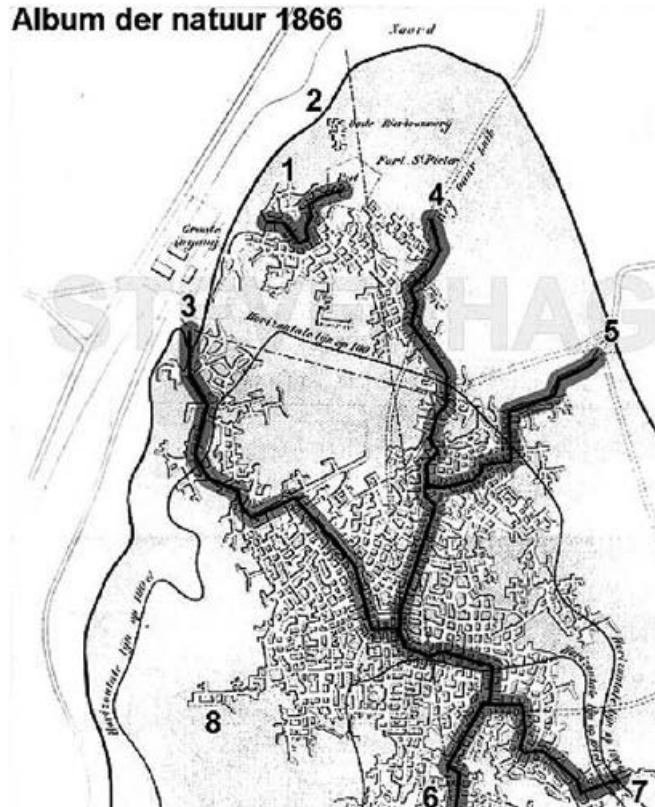
AFBEELDING 8: Routes volgens Harting.

gemarkeerd. We zullen daarop terugkomen als we de geschiedenis van de instortingen bespreken in het licht van door Bory gemaakte opmerkingen over die mogelijkheid.

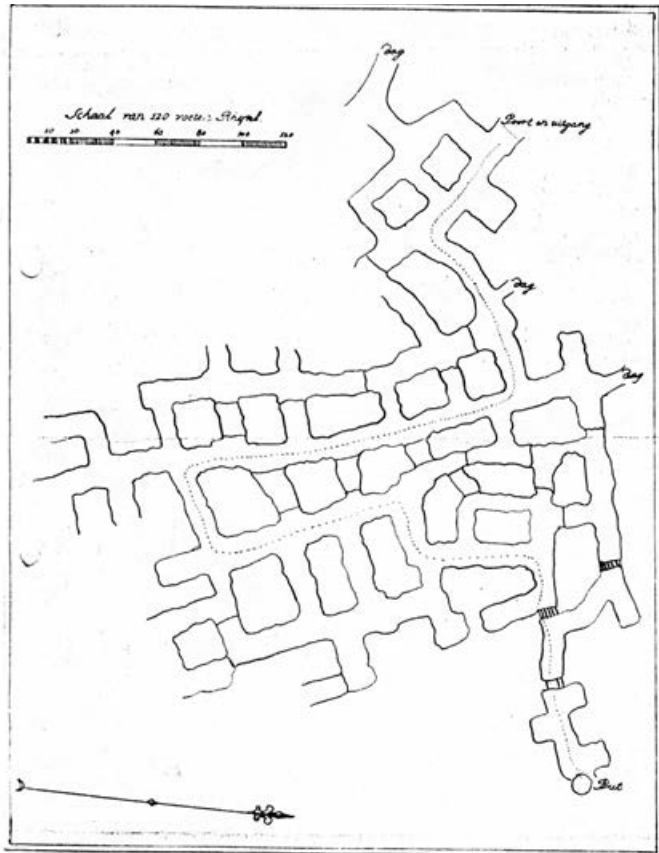
Ook de volgende kaart is schetsmatig. Hij verscheint voor het eerst in een publicatie van 1802, de vertaling van het boek van Faujas de St. Fond door Pasteur⁹. De oorspronkelijke uitgave door Faujas in 1798 heeft die plattegrond niet. Pasteur had graag een complete plattegrond willen opnemen, maar had daar niet de beschikking over. Wellicht kende hij er geen (hoewel Masse en de kaart van Houriez (waarover dadelijk meer) dan al bestaan), of mochten die vanwege geheimhoudingsredenen niet gebruikt worden. Hoe dat ook zij: hij kreeg van een Nederlandse officier (*“officier van de artillerie uit deszelfs nalatenschap”*) een schetsmatig kaartje van de gangen tussen fort en Grande Entrée. Ook die kaart, hoe globaal ook, levert informatie over de situatie in dat deel van de groeve. Een datum kunnen we niet op de kaart plakken, maar gezien de gebeurtenissen die na 1794 optreden in dat stuk van de berg, houden we het op een laat 18e-eeuwse kaart. Overigens geeft ook op deze kaart een stippelijijn aan welke route genomen kan worden om van het fort een ingang aan de Jekerkant te bereiken. Hij toont verder aan aantal openingen in de bergwand (*“dag”*) die ook nu nog bestaan en die eindigen in instortingen.

De belangrijkste kaart die we kennen, is die gemaakt is in 1796. Lagastine, chef van de Genie van het Franse bezettingsleger geeft aan een ondergeschikte, kapitein Houriez, de opdracht een plattegrond van het gangenstelsel te vervaardigen. De werkzaamheden starten in 1795. Wanneer ze

Album der natuur 1866

precies voltooid zijn is niet geheel duidelijk. Lagastine schrijft een rapport (3 februari 1795 – in de door hem gehanteerde nieuwe revolutionaire jaartelling: 15 fluviöse, an 3) over de gangen in de Pietersberg, waarbij het lijkt alsof hij al inzicht heeft in de plattegrond. Ook Houriez schrijft

Plan van een gedeelte der steengroeven, uitgehold onder den S^t. Pieters berg bij Maastricht.

De geprojecteerde weg aan den groeven, beginnende by de put: 1852?

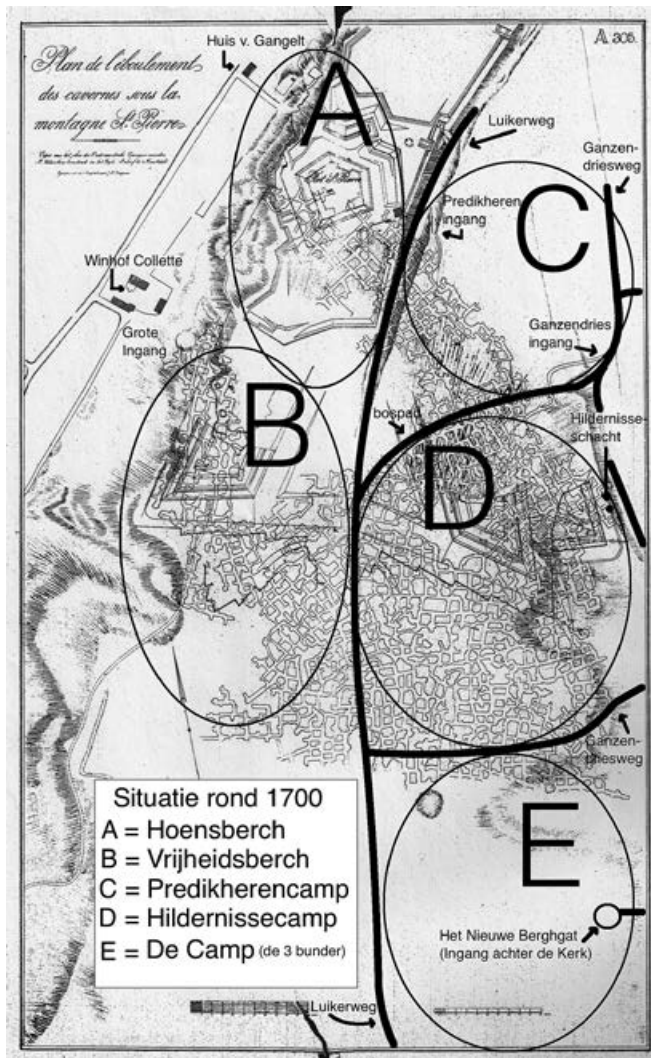
AFBEELDING 9: Pasteur, 1802.

een rapport (29 april 1796 – 10 floreale, an 4) met voorstellen over de inrichting van het gangenstelsel, waarbij zeker een plattegrond hoort; een deelkopie is hierboven al besproken (de zgn. kaart van 1702). Van die kaart berust een kopie in het RHCL (verzameling Van Schaik 270a, nr. 373). Of aan die kaart niet een andere, ook van Houriez vooraf gaat, is niet duidelijk. Het is de kaart van Houriez die ten grondslag ligt aan de bekende kaart van het Noordelijk gangenstelsel door Van Schaik en die in die tijd gebruikt wordt als basis voor diverse andere kaarten, o.a. de in 1808 vervaardigde en vaak gereproduceerde kaart met het opschrift *Eboulement*¹⁰. Die laatste kaart nemen we hier op in de versie die door Habets en Jennekens is gebruikt in hun artikel over ontginningen in het Noordelijk gangenstelsel (zie noot ii).

Ik beschik daarnaast over een kopie van een andere versie van de kaart van Houriez die in één cruciaal opzicht afwijkt. Hierop is te zien dat de Grote Ingang en de Kleine Ingang niet ondergronds verbonden zijn. Dat duidt erop dat deze plattegrond ouder zou kunnen zijn dan de meest gebruikte plattegrond van Houriez.

Ouderdom

Met behulp van al deze kaarten en archiefbronnen kunnen we proberen wat meer te begrijpen van wat zich in dit stuk van de St. Pietersberg heeft voorgedaan. Het is buitengewoon moeilijk om data te plakken op verschillende ontginningsfasen en op de ouderdom van de ingangen. De oudste verwijzingen in het 18e-eeuwse handschrift van de vice-hoogschout

AFBEELDING 10: Kaart versie Houriez (Gamert is onderdeel van B).

Collette gaan terug tot omstreeks 1550. Dit wil niet zeggen, dat er van tevoren niet op ruime schaal mergel zou zijn gewonnen. In de Maastrichtse peymeestersrekening van 1399 wordt in verband met bouwwerkzaamheden aan de stadsmuren herhaaldelijk gewag gemaakt van mergel, zonder dat overigens verteld wordt waar deze gewonnen werd.

Max Wijnen maakte me nog attent op een bijzondere passage in het Middeleeuwse abele spel "Van den winter ende vanden somer". In deze passage verzucht een van de hoofdpersonen, bij de nadering van de winter. "Nu willic gaen lopen als een swijn/ Te Maestricht biden steencolen, / Daer willic gaen ligghe ter scolen, / Tot dat die somer comt int lant". Nu weten we allemaal dat steenkolen warmte geven maar indertijd – het verhaal stamt uit ong. 1350 of eerder – waren die steenkolen nog geen normale verwarmingsbron: er werd hout gestookt. Steenkool werd nog niet op grote schaal gewonnen. "Steen" was anderzijds een normale aanduiding voor bouwsteen en ook voor mergel. "Coolen" is een variant van het woord "kuil" dat we nog steeds kennen als aanduiding van een kalksteengroeve. Een mergelgrot als aanduiding voor een plek waar een zwerver (want dat is de hoofdpersoon) goed kan verblijven, is m.i. goed te verdedigen. Als dat juist is, hebben we een aanduiding van mergelgroeves uit 1350, maar waar die gesitueerd zouden zijn, anders dan bij Maastricht, weten we niet.

Nog ouder: de omwalling aan het lange Grachtje, voltooid omstreeks 1300, heeft steunbogen aan de binnenzijde, vervaardigd van mergelblokken. Dat mergel ook voor bouwwerken in de naaste omgeving werd gebruikt, blijkt uit een toevallige verklaring van de rector van de school van Sint Servaas, de Maastrichtse humanist Mattheus Herbenus (1451-

1538). In zijn werkje “De Trajecto Instaurato¹¹” (ca. 1485) zegt hij, dat (in zijn tijd) een gedeelte van de stadsmuur tussen de Tongerse poort en de Brusselse poort “*ex lapide molliori Lichtenbergensi*”, d.i. uit zachte steen van Lichtenberg is herbouwd. Ook aan de Lindenkruis poort hebben verbouwingen in zachte steen (mergel) plaatsgevonden; een aantal oude torens te Wijk zijn eveneens in dit materiaal opgetrokken.

14 Wat allerlei bronnen uit de 15^e en 16^e eeuw verder laten zien, is dat mergelwinning een heel normale en zelfs bloeiende bedrijfstak is. De belangrijkste bron voor meer feitelijke kennis zijn de reeks gichtregisters van de schepenbank van Sint Pieter (gicht = akte), en die beginnen pas met het register over de jaren 1454 tot 1460. Maar het is vooral het oudste bewaarde dingboek van Sint Pieter (d.w.z. een overzicht van processtukken) dat laat zien dat kort na het midden van de vijftiende eeuw op grote schaal mergel in de Sint Pietersberg voor handelsdoeleinden gewonnen wordt (01.071, nr. 5, Hoog- en Laaggerecht en Gezworen Raad (Rechterlijk en Administratief) van Sint Pieter, 1436-1796). In een soort tussenvonnis van de schepenbank van Sint Pieter uit 1460 staat de zinsnede. “*Godert van Echt beweerde op Goert Margrieten III ruff-scheep ende III vlotsceps mergels, dat hem Goert dit schuldich is; voert ver[claert] Goert van Echt, dat Goert hoem kande eyn vlotsceep mergels dat gereit were; Goert Margrieten nam vaart den eyt, de hoem, van den men heyssche, te doen tussen den neesten gedenge*”. De mergelhandelaar Goert van Echt maakt tegenover de uitbater van de groeve, Godert Margrieten, aanspraak op de mergellading van drie overdekte roefscheepen en vier open vaartuigen. De in gebreke gestelde Godert Margrieten, een van de eerste met name bekende mergelexploitanten, verklaart vervolgens onder ede te doen wat van hem verlangd wordt. Deze Goert Margrieten behoort tot een familie, die in de vijftiende eeuw te Sint Pieter grond heeft - zij bezat bv. land op de berg “onder die Wijngaarden” - en

wellicht verwant is aan het Maastrichtse patriciërs geslacht De Sancta Margareta. Belangrijk is dat het vonnis wijst op een incident in een als volkomen normaal beschouwde handel in mergel, waarbij onduidelijk is of dat om losse mergel of mergelblokken handelt.

Ook hebben we het reisverhaal van de uit Barcelona afkomstige kapelaan Juan Christobal Calvete de Estrella, die tot het gevolg behoort van de latere Spaanse koning Filips II, toen deze in 1550 zijn blijde inkomst hield in Maastricht, en op 6 juni, misschien in gezelschap van de vorst, een bezoek bracht aan de “onderwereld” van de Sint Pietersberg. Uit zijn beschrijving zou blijken dat het gangenstelsel zich in 1550 reeds over een groot gedeelte van de Sint Pietersberg uitstrekt, zeer waarschijnlijk ook tot het stelsel Zonneberg. Hij benadrukt steeds hoe ge-olied het mergelbedrijf toen verliep. Dat dat ook geldt voor het Noordelijk deel van de Pietersberg is zeer waarschijnlijk. Zie daarvoor de uitstekende artikelen van Habets en Jennekens (zie noot ii) en Caris¹².

Interessant voor ons onderwerp is dat Calvete de Estrella in 1552 ook zegt, dat in de St. Pietersberg verschillende ingangen bestaan, o.a. een in de nabijheid van Maastricht. Dat kan behalve op de ingangen aan de Jekerzijde, ook slaan op het zgn. Predikerengat dat uitkwam aan de Luikerweg (onder de toenmalige parkeerplaats van het café Bergrust). Calvete noemt ook een uitgang die uitkwam op een vlak stuk land; dat zou kunnen passen bij de meer glooiende hellingen zowel aan Jekerdalkant als aan de Maaskant van het noordelijk stuk van de Pietersberg. Voor de volledigheid: de toeristeningang aan de Ganzendries bestaat nog niet in 1552, volgens het hierboven genoemde artikel van John Caris, maar stamt uit 1554. Deze ingang werd waarschijnlijk aangelegd ter vervanging van het ingestorte Predikerengat. Collette vermeldt daar al over dat het Predikerengat “*tegenwoordigh onbruickbaer, en ten deele ingevallen [is]*”.

Dat ca. 1550 niet alleen een gangenstelsel met de ingang bij Slavante als uitgangspunt bestaat, blijkt ook uit een schepenvrief van 1555, waarin wordt gezegd, dat op 2 mei 1509 een overdracht heeft plaatsgevonden van *“den Hoensberch, onder en boven, met sijnen toebehoor ende landen voor den berch gelegen, metten timmeren [nl. een brouwerij] in den bergh staende”*. De bewoordingen maken duidelijk, dat hier sprake is van een mergelgroeve, temeer, daar in 1568 in verband met dezelfde Hoensberch *“den voerwech onder langtz den berch”* wordt vermeld. De naam Hoensberg of Huynsberg houdt verband met het geslacht Hoen, dat ook te St. Pieter, op het noordelijk gedeelte van de berg, land bezit. Die naam is later verbas-terd tot Hunnenberg en op een groot gedeelte van de St. Pietersberg toe-gepast. De oude exploitatie bij Slavante, Lichtenberg en Caestert behielden echter de naam Maasberg of de Oude Bergen.

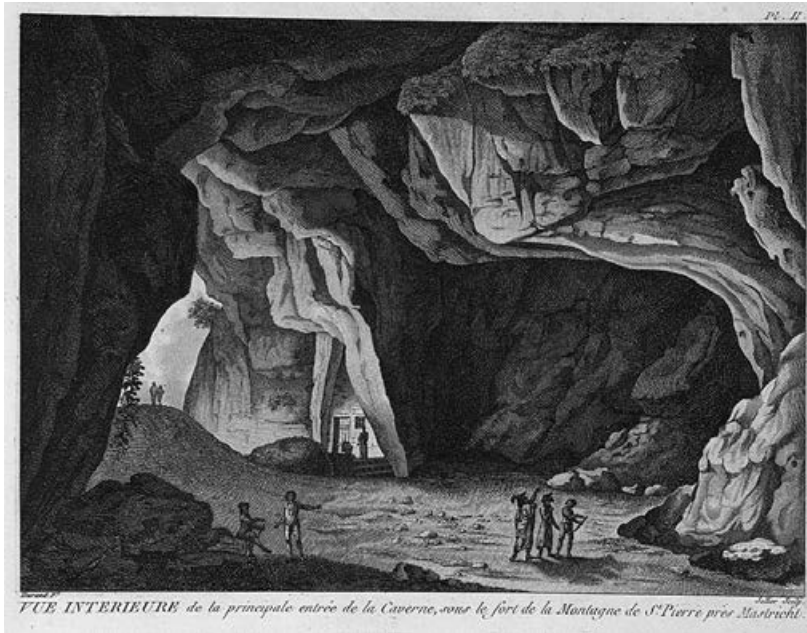
Uiterlijk

De Grote Ingang was volgens sommige bronnen 13 meter hoog en 16 meter breed. Zo hoog en breed is hij echter niet altijd geweest. Ingangen van groeves zijn meestal niet meer dan een paar meter hoog en een meter of vier breed: voldoende om verkeer met paard en wagen moge-lijk te maken. Grotere openingen maken was daarvoor niet nodig en bovendien erg moeilijk te realiseren. De enorme afmeting heeft dan ook een andere achtergrond: de specifieke ligging aan de westzijde van de berg. Op oude plattegronden is duidelijk te zien dat ter plaatse een steil stuk heuvel a.h.w. naar voren sprong. Een afwisselend patroon van steile, bijna soms loodrechte hellingen en meer glooiende stukken zie je veel in

Limburg: dat heeft te maken met hoe meanderende rivieren dalen uitslij-pen. Datzelfde patroon kun je nu nog zien langs de oevers van de Geulle. In het steile stuk dagzoomt de mergel en op een plaats waar dat gebeurt is het gemakkelijk om een groeve te ontginnen en een ingang te maken. Maar juist de ligging op het westen stelt de ingang steeds bloot aan de in deze contreien overheersende westenwind die veel regen aanvoert. De oplossende werking van het water, het erosiegeweld van de wind en optredende vorstschade hebben daarna hun werk gedaan en de opening steeds groter gemaakt.

Dat is goed te zien op een oude afbeelding van de ingang. In 1673 wordt Maastricht belegerd door de Fransen. De verovering van de stad wordt als een prestigeobject beschouwd en Lodewijk 14 komt dan ook persoonlijk poolshoogte nemen. Dat glorieuze moment is vastgelegd in een schilderij. Een uitsnede daarvan nemen we op in dit artikel; op de achtergrond zien

AFBEELDING 12: Gezicht van binnen uit.

Ingang moet voorstellen, de rechter ingang zou dan de Kleine Ingang zijn. Maar de Kleine Ingang ligt een meter of 50 naar rechts t.o.v. de Grote Ingang en bovendien in een stuk helling dat nagenoeg haaks staat op dat van de Grande Entrée (in het stukje gele mergel, rechts naast de twee openingen). Het is dus niet de Petite Entrée die we zien, maar een Grande Entrée met twee openingen. Het betreft ook geen artistieke vrijheid van de schilder: er bestaat nog een tweede schilderij van dezelfde belegering en ook daar zien we dezelfde ingangen op dezelfde wijze afgebeeld. Dat is ook het geval op een portretstudie van Johann Adolf van Holstein, de voorganger van Von Dopff als militair gouverneur van Maastricht: op de achtergrond is de Pietersberg geschilderd met twee openingen.

we de Pietersberg met twee naast elkaar gelegen ingangen. Het betreft één van de oudst bekende aanduidingen van het bestaan van de Grote Ingang. Gezien het toen al forse formaat van de openingen moeten ze langer bestaan hebben. Op de afbeelding staat het fort niet afgebeeld: dat is pas in 1702 gebouwd, juist omdat in 1673 de Fransen vanaf de plek van het fort de stad hadden beschoten.

Wat opvalt is dat er twee ingangen naast elkaar staan: dat lijkt een wat overbodige luxe. Je zou kunnen denken dat de linker ingang de Grote

Een mogelijke verklaring zou kunnen zijn dat in 1673 de erosie al zover is gevorderd dat hij al een groot stuk van de helling heeft “weg gevreten” en dat de oorspronkelijke ingang, die zich zoals vaker gebeurt, zich na een paar meter vertakt, al verdwenen is¹³. Een mogelijke bevestiging daarvan vindt men in afbeelding 12 (gezicht van binnen uit) en afbeelding 14 (plattegrond) waar de mogelijke resten van een verdwenen pilaar te zien zijn¹⁴. Door het verdwijnen van die pilaar is dan de Grote Ingang gevormd. Ook is het mogelijk dat ter plaatse de bergwand een stuk terug gezet is en dat er dus een (beperkte) dagbouw heeft plaatsgevonden. Of er is sprake van een combinatie van al deze factoren. Wellicht zijn ook de Grote én de Kleine ingang ooit vertakkingen geweest van één gezamenlijke ingang, ze liggen

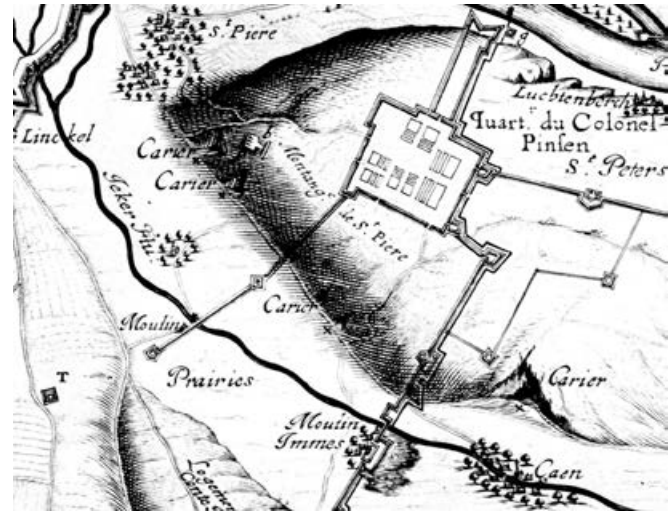
AFBEELDING 13: Beleg van 1632.

immers vlak bij elkaar. Maar er is ook nog een andere verklaring mogelijk voor deze constellatie met twee verschillende ingangen die vlak bij elkaar liggen. Daarop komen we verderop terug.

Maar er is een nog oudere vermelding. Op de belegeringskaart van 1632, toen de stad belegerd en ingenomen werd door Frederik Hendrik, vinden we op de plaats van de Grote Ingang het bijschrift “Carier” (groeve). Overigens staat op diezelfde kaart daar pal naast nog eens dezelfde aanduiding; dat kan slaan op de Kleine Ingang of op de zgn. Ancienne Brasserie, een iets noordelijker gelegen kleine mergelgroeve. Interessant is ook dat verder naar het zuiden twee groeves zijn aangegeven: één daarvan is waarschijnlijk Maerendal, de ander zou dan of de westelijke ingang van het gangenstelsel Caestert zijn of de Duivelsgrot? Oudere afbeeldingen of expliciete vermeldingen in archiefbronnen zijn niet bekend. Hypotheses over de ouderdom van de ingang moeten dus uit “circumstantial evidence” worden afgeleid.

Wat we wel van meet af aan goed in het oog moeten houden, is dat de benamingen Grote en Kleine Ingang slaan op hun uiterlijke verschijningsvorm en niet op hun belangrijkheid. De Grote Ingang is groot geworden in de loop der tijden, maar hoeft dat wat betreft zijn belang als hoofdroute niet te zijn.

Op zich zijn ingangen in de westhelling van de St Pietersberg (aan de Jekerkant) iets wat je niet verwacht. Met mergelwinning waren grote logistieke problemen verbonden: de uitgezaagde blokken of losse mergel moesten ook naar elders vervoerd worden. Dat ging vaak het gemak-

kelijkste per schip. De grote ontginningen in de St. Pietersberg maakten dan ook gebruik van ingangen aan de oostzijde. Maar in dit geval ligt dat waarschijnlijk anders. In het al genoemde artikel in SOK-Mededelingen 59 laten de auteurs zien dat de Grande Entrée eigendom van de gemeente St. Pieter was en toegang gaf tot de zgn. Vrijheidsberg (ook wel sHeerenberch of Gemeenteberch) waar de inwoners van St Pieter voor eigen gebruik stenen konden winnen. Zo vermeldt Collette een uitgebreid getuigenverhoor in 1695 over het recht op blokbreken onder gemeentegrond en neemt verschillende getuigenissen op dat dat een van oudsher bestaand recht is. Ook de ingang aan de Jekerkant is van de gemeente: “de geheele poorte naer den bergh ingaende is onder die gemeente”. Ook het stuk rechts van de ingang, aangeduid als “thiendhe schuijjer” is van de gemeente.

AFBEELDING 14: Karreweg Gamert (foto Jan Spee).

Omdat het om mergelwinning voor eigen gebruik handelt, gaat het in het achterliggende gangenstelsel aanvankelijk wellicht om relatief kleine ontginningen en in dat kader spelen logistieke problemen veel minder. De meer grootscheepse ontginningen elders in het huidige Noordelijke gangenstelsel kregen wel met die logistieke problemen te maken en met specifieke juridische problematiek. In die tijd was het in deze contereinen zo dat de eigenaar van de bovengrond tevens de eigenaar van de

ondergrond was. Het eigendom van delfstoffen werd dus afgeleid van het eigendom van de bovengrond. Dat was in deze streken, die immers onder het gezag van Luik vielen, nog vastgelegd in 1487 in de zgn. Pais de Saint Jacques. Het recht van overpad bestond echter niet en dat leverde soms problemen op als mergelexploitanten anderen verboden van hun (ondergrondse) perceel gebruik te maken voor afvoer van mergel¹⁵. Oplossingen moesten gevonden worden in onderlinge financiële afspraken, het bijkopen of pachten van percelen om een doorgaande route te kunnen creëren of door schachten te graven. In de publicaties van Habets en Jennekens worden daarvan voorbeelden genoemd. Leuk detail: in de omgeving van Parijs had je veel schachtontginningen. De blokken werden naar boven gehesen met speciale takelinstallaties. De Verville maakt er melding van dat hij die ook op de St. Pietersberg aantreft en maakt ook deze vergelijking. De schacht in Noord (de zgn. put van Hildernisse) en de Zonnebergschacht zijn daarvoor mogelijke kandidaten.

De verschillende ingangen van het Noordelijk gangenstelsel die we nu kennen, kunnen we wel ten opzichte van elkaar in de tijd plaatsen. Het zgn. Predikherengat, de toegang bij de Luikerweg, laat ontginningssporen zien van binnen naar buiten: er was dus al een gangenstelsel, van waar uit gewerkt is. Van de Ganzendriesingang weten we dat hij in 1554 o.a. aangelegd is ter vervanging van de ingevallen Predikhereningang en om voor de uitbater aan die kant van de heuvel een eigen uitgang te krijgen. De ingang aan de Jekerkant moet m.a.w. de oudste zijn. Dat maakt het heel waarschijnlijk dat de westelijke ingang, aan de Jekerkant, al in de 15^e eeuw aanwezig was.

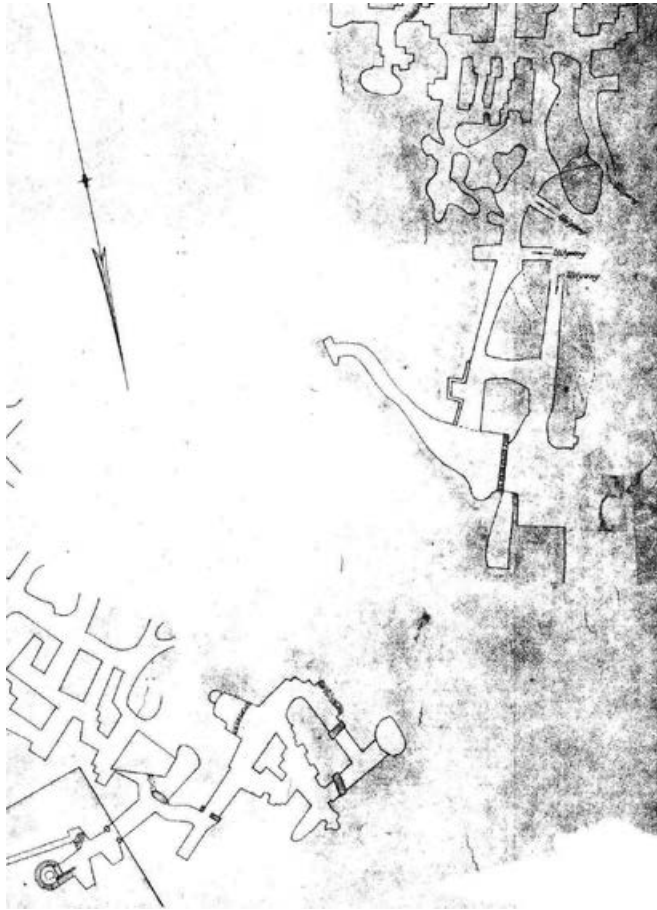
Graafrichtingenkaarten geven ook duidelijke aanwijzingen. In de fase waarin gegevens werden verzameld, beschikte ik over een graafrichtingenkaart die door Max Wijnen gemaakt is. Later heb ik die kunnen valideren door hem te vergelijken met een door Kevin Amendt en Peter Jennekens gemaakte graafrichtingenkaart, die zij samenstelden in het kader van een uitgebreid ontginningsonderzoek (dat binnenkort gepubliceerd wordt en een fraai beeld geeft van de wordingsgeschiedenis van dit deel van de Pietersberg). Max Wijnen maakt vooral gebruik van ontginningssporen zoals die op het hoogste niveau van zijwanden aan te treffen waren, Amendt en Jennekens gebruiken een preciezere, door Amendt zelf ontwikkelde methode waarbij plafondsporen en doorbraken een exacter beeld geven¹⁶. Desalniettemin komen de bevindingen in beide gevallen in grote lijnen overeen.

Wat de graafrichtingen laten zien is dat globaal vanuit het ingangsgebied aan de Mergelweg van west naar oost gewerkt is en van noord naar zuid. In de Gamert tref je dan ook een karreweg met die noord-zuidoriëntatie. (Zie afbeelding 14; daarbij moet bedacht worden dat uit de afbeelding niet afgeleid kan worden dat deze gang ineens zo aangelegd is; de kar-

resporen dateren natuurlijk uit later tijd en geven alleen aan door welke gangen een belangrijke afvoerroute liep). Diverse gangen (en dat geldt zowel voor het gangenstelsel Gamert als voor de meer oostelijk gelegen gangen) zijn gemaakt vanuit het nu ingestorte deel van het Noordelijk gangenstelsel. Anders geformuleerd: het grootste deel van het noordelijk gangenstelsel is, wat de progressie van werkfronten betreft, aangelegd vanuit de Jekerkant. De ingangen aan de Maaszijde zijn m.a.w. vooral aangelegd om de afvoerwegen te bekorten of om geschillen over het recht op overpad op te lossen: men maakte een eigen ingang (verg. de reeds genoemde artikelen van Habets/Jennekens en Caris).

Overigens is het eigenlijke ingangsgebied aan de Jekerkant in detail moeilijk te analyseren: de Grote Ingang zelf is met een heel stuk omgeving verdwenen, van de verbindingen van daaruit met de gangen onder het fort zijn slechts fragmenten over. Ook in de omgeving van de Kleine Ingang zijn wanden en plafonds zo beschadigd dat ook over de ontginningsgeschiedenis van die gangen weinig met grote precisie is vast te stellen. Er is een additioneel probleem: beide graafrichtingenkaarten (van Wijnen en Amendt/Jennekens) laten zien dat de Petite Entrée aangelegd is van binnen naar buiten.

Daarvoor zijn twee mogelijke verklaringen. 1) Er is vanuit de Grote Ingang eerst (noord)oostwaarts gewerkt om vervolgens ook af te buigen naar meer zuidelijke gebieden in wat nu het centrale instortingsgebied is. Van daaruit is zuidwestwaarts gewerkt, d.w.z. naar en in het gebied dat de Gamert wordt genoemd. 2) Wellicht is er oorspronkelijk links van de Petite Entrée (d.w.z. tussen Grande en Petite Entrée in) een andere opening aanwezig geweest die meer oostwaarts liep naar wat nu het centrale instortingsgebied van Noord is. De kaart van Masse laat daar een aantal gangen zien en ook op de kaart van Houriez worden daar meer

AFBEELDING 15: *Plattegrond Grande en Petite Entrée.*

openingen getoond. Op foto's en prenten van voor de instorting van de Grande Entrée is van dergelijke openingen overigens niets te zien, wellicht omdat ze al eerder bedolven zijn. In beide gevallen geldt: pas in tweede instantie zou daarna, waarschijnlijk om logistieke redenen, de Petite Entrée gemaakt zijn.

Er zijn in elk geval twee zaken die in het kader van de wordingsgeschiedenis van het Noordelijk gangenstelsel een verklaring behoeven. Eén daarvan is al genoemd: op de plattegrond van Masse uit 1748 is er nog geen rechtstreekse verbinding tussen de Petite en Grande Entrée te zien. De kaart suggereert dat om ondergronds van de Grote naar de Kleine Ingang te komen een omweg gemaakt moet worden, om een groot, niet-gekarteerd gebied heen. Dat is meteen het tweede punt dat opheldering verdient.

Op de voornoemde kopie van de kaart van Houriez ontbreekt die verbinding ook. Maar op de kaart die onderdeel uitmaakt van het rapport van Houriez uit 1796 staat hij wel aangegeven (zie bijgaande plattegrond). De ingangen rechtsboven op de plattegrond zijn die van de Petite Entrée, daaronder, vóór een wat slurfachtige gang, ligt de Grande Entrée. Daar in het midden rechts is ook de rest van de hierboven genoemde en verdwenen pilaar te zien. (Linksonder is de put van het fort St. Pieter afgebeeld.)

Zoals hierboven uiteengezet zou het kunnen zijn dat beide ingangen eigenlijk vertakkingen zijn van een meer westwaarts gelegen ingang die door afgraving of erosie verdwenen is. Het enige wat Collette daarover

schrijft in een opsomming van ingangen van de Pietersberg is over een *“berghgat achter het huys van de hr. Collette onder de gemeente, ende de gemeente toebehorende, waer deur een ieder onder de gemeente geraecken kan sonder andere gronden te moeten traverseeren”*. In de tijd dat Collette schrijft zijn er echter al meer openingen (zie hierboven). Veegt hij die openingen hier nu op één hoop? Vast staat dat de opsomming van Collette niet volledig was: ook andere ingangen zuidelijker op de St. Pietersberg laat hij ongenoemd. Wellicht is de aanduiding *“berghgat”* hier dan ook bedoeld als een meer generieke aanduiding.

Er is echter ook de mogelijkheid dat de Grote Ingang lange tijd echt los stond van de Kleine en in feite vooral het noordelijk deel van de berg *“bediende”*. In elk geval geeft Collette later aan, naar aanleiding van een conflict tussen hem en een buurman, dat de linker ingang benut wordt door de wederpartij, de rechter ingang bedient de Vrijheidsberg. In andere publicaties wordt er vanuit gegaan dat de aanduidingen rechts en links in de tekst van Collette slaan op onderdelen van de Grote Ingang, maar de tekst is daar niet expliciet genoeg voor.

Wat de tweede kwestie, het grote, niet-ingevulde binnengebied, betreft, zijn ook enige kanttekeningen mogelijk. Dat daar geen gangen afgebeeld zijn, betekent niet dat ze daar niet geweest zijn. De kaart van Houriez uit 1796 geeft een overzicht van gangen die hij heeft aangetroffen in het noordelijk deel van dit gebied. De wijze waarop hij ze aangeeft, als gestippelde gangen en met een vage omlijning van het gehele, op deze wijze geschetste gebied, suggereert dat het om deels ingestorte gangen gaat. Maar wel een waarvan de vage situering nog zo duidelijk was dat hij ingetekend kon worden. Het feit dat enkele details in zijn plattegrond overeenstemmen met die van Masse in hetzelfde gebied zou daarop ook kunnen wijzen.

Frans Brouner heeft in 1997 een verkenningstocht uitgevoerd in het zuidelijk gedeelte van de *“witte vlek”* en daarvan een plattegrond geschetst. Uit die verkenningen bleek dat daar op enig moment wel degelijk gangen waren. Datzelfde geldt, in beperkter mate, voor verkenningen en opmetingen in het oostelijk deel (achter de zgn. Styx) en door mijzelf uitgevoerde verkenningstochten ten westen van de koepel. En ook Masse suggereert uitlopers vanuit de Gamert in het huidige instortingsgebied.

Kortom, ook als bepaalde delen niet ontgonnen zouden zijn¹⁷, dan moeten we constateren dat een groot deel van de *“witte vlek”* ooit wel degelijk een gangenstelsel gekend heeft, maar dat dat in elk geval al in 1748 verdwenen is. Ook de eerder genoemde omstandigheid dat veel gangen uit dit gebied komen wijst in deze richting. Dat betekent dat ook in het Noordelijk gangenstelsel de berg over de volle breedte ontgonnen was. Terzijde zij opgemerkt dat een rapport van 1748 vermeldt dat er veel instortingen plaats gevonden hebben¹⁸. Noodzakelijkerwijs moeten die, als dat ook het geval was in het Noordelijk stuk van de berg, in het niet-gekarteerde gebied gezocht worden.

Het rapport van 1748, dat in de Parijse archieven berust, is geschreven door De Verville, een Franse legerofficier. Het is het eerste rapport, waarin op het militaire belang van de berg wordt ingegaan, maar ook in andere opzichten is het heel informatief. De Verville beschouwt de Pietersberg als de meest uitgebreide groeve die hij kent, maar noemt ook de groeves richting Valkenburg en Zichen. De Verville geeft ook al aan dat instortingen het onmogelijk maakten bepaalde gedeelten van de berg te betreden en dus te karteren. Ook bepaalde, verder niet-gespecificeerde ingangen zouden ingevallen zijn. Hij vertelt ook dat er altijd wel gidsen beschikbaar zijn die je, binnengaand bij Slavante, kunnen brengen bij de Bouche du Jaar, de Jekerdalingang, d.w.z. de Kleine Ingang. Naar de kaart

van Masse wordt in dit rapport verwezen. Interessant is verder dat hij ook vermeldt dat reeds in 1748 de berg als schuilplaats wordt gebruikt. Waar dat gebeurd is, laat hij in het midden (John Caris heeft hier al over geschreven¹⁹). Ook vermeldt hij dat de glorie tijd van het blokbreken duidelijk voorbij is en dat vooral losse mergel wordt gewonnen²⁰. Een aardige afbeelding en een soort indirect bewijs: de naam van Masse vind je o.a. in Caestert, waar hij in 1748 zijn naam zette op een vlak stuk muur, net boven de daaronder ter winning van losse mergel uitgekapte voet. Dat er minder activiteit in de berg plaatsvindt, blijkt volgens De Verville ook uit het verval van een aantal ingangen, overwoekerd en soms door aarde bedekt.

22

Bijzonder, in verband met hetgeen gebeurt in 1794 en daarna, is zijn inzicht dat ondergrondse explosies ter ondermijning van het fort niet zullen werken. Ook merkt hij op dat inname van het fort door een ondergrondse aanval niet zal lukken vanwege dan al opgeworpen versperringen. Verdedigingsmuren zijn blijkens zijn relaas al in 1747 aanwezig en voorzien van schietgaten en deuren met zwaar ijzerbeslag. Vanuit verdedigingsoogpunt zijn het overigens merkwaardige dingen: enerzijds zijn ze gemakkelijk door een beperkt aantal soldaten te verdedigen, tegelijk kan een vijand, zo lang er geen meer voorwaartse verdediging plaats vindt, zich gemakkelijk tot in de onmiddellijke nabijheid ervan begeven, met alle gevaren voor ondermijning van het fort²¹.

De Verville vermeldt geen onderaardse gevechten. In “Thans bonst het grof geschut...” dat gaat over het beleg van 1748 wordt echter uit een verslag van een Akense kanselarij-medewerker, Janssen, geciteerd die meldt. “Een deel van de St. Pietersberg hebben de Fransen in de lucht laten vliegen door ondermijning met buskruit”²². Dat citaat wordt echter niet bevestigd door andere bronnen. Als een dergelijke explosie zou hebben

plaatsgevonden moet dat in de omgeving van het fort geweest zijn. En ook Notermans meldt dat het fort in 1748 niet is aangevallen²³.

De gebeurtenissen van 1794

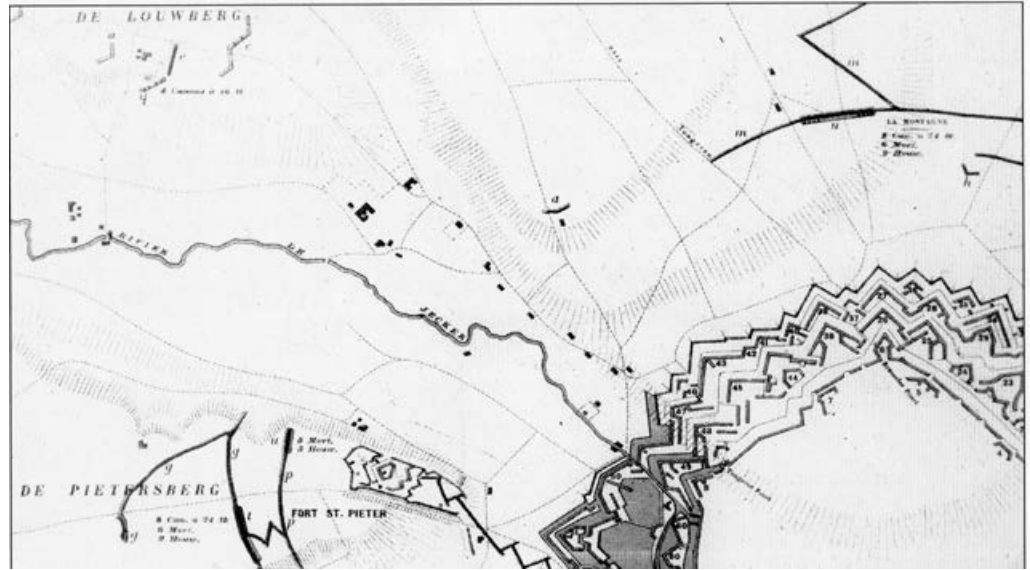
In 1794, na de verovering van de stad door de Fransen, is er weer een genieofficier, Bétourné, die een rapport over de gangen en de militaire wederwaardigheden opstelt²⁴. In september hebben de Fransen de stad omsingeld maar de echte vijandelijkheden zijn nog niet begonnen. Wel worden loopgraven aangelegd, batterijen ingericht etc. En zoals vaak in de toenmalige belegeringen, ontwikkelt zich ook een ondergrondse strijd: beide partijen trachten de andere schade toe te brengen door mijnen tot ontploffing te brengen. Vanuit het fort is ook al lang daarvoor in 1755 een mijngang aangelegd, zoals dat ook onder de Hoge Fronten is gebeurd, die een eind naar het zuiden loopt, d.w.z. in de richting van een mogelijke vijand, en van waaruit eventueel nieuwe, tijdelijke mijngangen geopend kunnen worden. Blijkbaar gebeurt dat ook: Bétourné vermeldt dat hij, eenmaal verzeild in de gangen, ergens boven zijn hoofd hoort graven (en dat dat de Franse inspanningen vertraagt).

Maar ook vanuit de grotten worden pogingen gedaan mijnen te plaatsen. Op 23 oktober 1794 brengen de verdedigende Oostenrijkse troepen, onder leiding van kapitein Wagner, een grote mijn tot ontploffing. Doel is vier pilaren weg te blazen, onder een Franse batterij. (Faujas: “De Oostenrijkers [...] bedagten eene mijn te maken, onder de posten, die de Franschen bezet hielden [...]. De uitwerking geschiedde en was verschrikkelijk, maar gelukkig op een tijdstip, wanneer de Franschen eenen sterken aanval op een andere plaats deden; en alzoo 'er niemand door gekwetst wierd, zag ik kort daarna met genoegen, dat de vijand

AFBEELDING 16: Belegering 1794, links, onderaan Franse loopgraven en kanonbatterij.

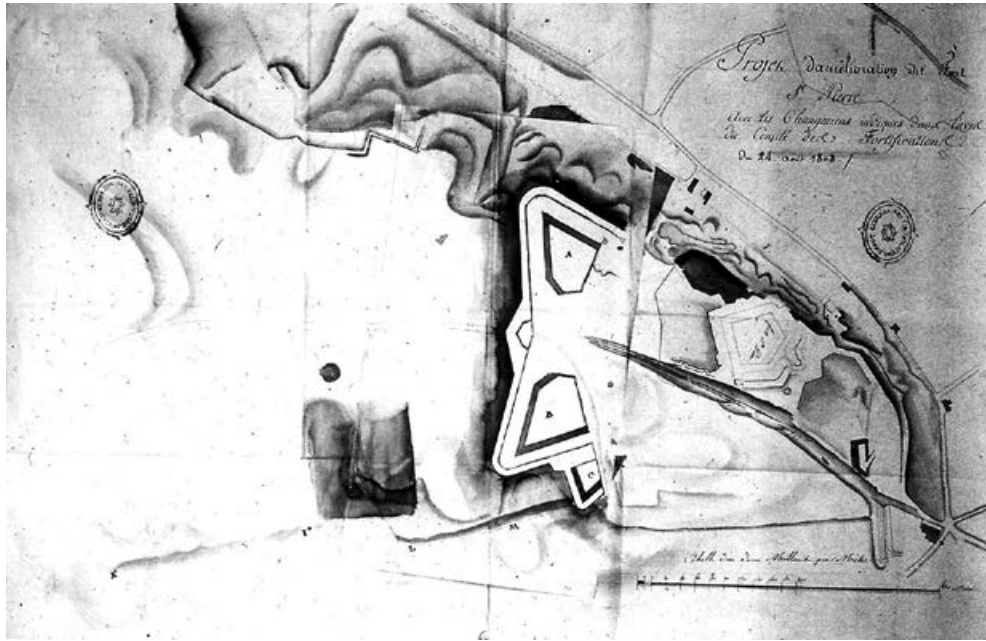
zijn kruid verbrand had om eene uitholing te maaken, zoo als een natuurkundige die zoude wenschen als hij lust hadde om den grond te peilen”). Lagastine, chef de Brigade du Génie, zegt dat de explosie plaatsvond op ong. 400 meter van het fort, maar dat de Oostenrijkers zich zo'n 60 meter vergist hebben: anders zou de borstwering daar ter plaatse wel opgeblazen zijn²⁵. Het beoogde effect, vernietiging van de batterij, blijft met andere woorden uit, maar wel ontstaat een grote verzakkingskrater van 20 meter doorsnee en 16 meter diep. Onbedoeld effect is dat daardoor een tijdelijke, extra ingang op die plek ontstaat die ook door de Fransen benut wordt, o.a. volgens Bétourné, om het gebied van de Grote Ingang te bereiken.

Die krater valt tamelijk goed te situeren. Er is een kaart van de belegering van 1794, waarop de Franse batterij is weergegeven. Ook op het kaartje van Faujas komt hij voor als “*Entonnoir d'une mine*” (in de vertaling “trechter van een mijn”). Die gegevens komen bij projectie van kaarten wonderwel overeen (Patrick Semmeling heeft dit op zich genomen). Deze mijntrechter is dan te situeren juist oostelijk van de voormalige

Groeve Van der Zwaan, vlak bij een weg die naar beneden loopt richting molen van Nekum (d.w.z. bij de voormalige percelen 250, 251 of 252). Ondergronds zou dat een situering opleveren in het huidige Zuidelijke Instortingsgebied (voor kenners: nabij het gebied Janssen-Eggels). In die contreien zijn inderdaad grote instortingen aan te treffen waarbij veel bedekkend materiaal (zand, grind) de gangen is ingestroomd, zoals men ook zou verwachten bij een dergelijke trechter.

Overigens wordt op veel kaarten ook nog een andere bovengrondse verzakking aangegeven (ook aangeduid als “*etonnoir*” (instorting, verzakking) en ook die is te plaatsen; bij projectie (door Patrick Semmeling)

AFBEELDING 17: Kaart geplande uitbreiding fort 1808.

blijkt die gelegen op het voormalige parkeerterrein van de voetbalclub. Ondergronds correspondeert dat met een (niet-bereikbare) plek in het Zuidelijk Instortingstelsel, aan de oostkant gesitueerd (op afbeelding 17, enigszins links, in het midden)²⁶.

Ook de aanvallende Franse troepen gaan ertoe over mijnen te plaatsen. Zij doen een poging op 1 november 1794 maar hebben ook niet veel succes. De explosieve kracht heeft vooral zijdelings effect, zoals generaal Marescot in zijn rapport van 7 november 1794 noteert²⁷.

(In vertaling). “De twee mijnen die om 4 uur ’s ochtends tot ontploffing zijn gebracht hebben niet het effect gehad dat de genieofficier die met deze aanval belast was, zich ervan had voorgesteld. De talloze holtes waardoor de Pietersberg is doorboord, zijn de oorzaak geweest dat ze vooral zijdelings hebben gewerkt. Ze hebben geen zichtbaar effect gehad op de bovengrond; een dikke rook heeft de grot gedurende een zekere tijd ontoegankelijk gemaakt”²⁸. (Bétourné vermeldt dat het gat slechts een paar voet diep is.) Ook betreurt hij hun “*emplacement un peu trop voisin du flanc de la montagne*” (een plaatsing

een beetje te dicht op de helling van de berg). Elders merkt hij op dat de explosie de weg van de minste weerstand volgt. Ook in dit geval is een plaatsbepaling mogelijk: uit de stukken blijkt dat aan de rechterzijde van het fort, d.w.z. aan de westkant van de berg, gepoogd wordt het fort te ondermijnen. Bétourné noemt als doel: het laten instorten van door de vijand aangelegde mijngangen én het schade toebrengen aan de voorste bedekte weg²⁹. Vanuit de Grote Ingang gezien is dat natuurlijk maar een geringe afstand. Elders vermeldt Bétourné nog dat de Fransen zich ondergronds bevinden vlak bij de steunmuur van het fort. De Fransen hebben

nog het plan de Grote Ingang zelf op te blazen, maar de capitulatie van de stad voorkomt dat.

Wat uit beide mislukte pogingen naar voren komt, is dat die niet plaats vonden bij de zgn. Koepel of bij de Gotthard, die meestal genoemd worden als “plaats delict”. De vaak geuite veronderstelling dat de gangcomplexen rond Koepel of Gotthard toch echt het doel geweest moeten zijn en dat men zich qua plaats vergiste door te gering landmeetkundig inzicht, lijkt me gezien het bovenstaande onjuist.

Verder blijkt uit het verslag van Lagastine dat zijn officieren dan al, drie dagen na de capitulatie, bezig waren met het karteren van de gangen. Faujas (in de vertaling van Pasteur op pag. 68) vermeldt ook al dat er tijdens het beleg een systematische verkenning van het gangenstelsel plaats vond. Wellicht zijn ook al tijdens de mislukte belegering van 1793 verkenningen uitgevoerd en zijn die verkenningen de bron van de verwijzing naar een (niet-bestaande) kaart van 1793. Marescot, maar ook Lagastine en Houriez, zijn van meet af aan overtuigd van het belang van de gangen. Lagastine schrijft al op 17 november 1794 een nota over de verdediging van Maastricht, Marescot voltooit het zijne op 20 november 1794. Hij vindt de gangen voor veel doeleinden bruikbaar en spreekt over “*une véritable ville souterraine*”, waarin inwoners, zieken, gewonden, oogsten en munitie ondergebracht kunnen worden³⁰. Lagastine en Houriez zelf schrijven eigen rapporten waarin ze spreken over de mogelijkheden die de gangen onder het fort bieden voor verdediging en verblijfsvoorzieningen, als paardenstallen (voor 300 paarden!), stallen (600 runderen), magazijnen en ruimtes voor 300 manschappen³¹. Houriez voegt bij zijn rapport een gedetailleerde kaart waarop hij per gang aangeeft wat er gehuisvest kan worden (zie afbeelding 4). Hij geeft zelfs een afwateringskanaal aan: overtollig water wordt richting Jeker afgevoerd.

Hun plannen zijn o.a. geïnspireerd door de omstandigheid dat ook de boeren uit de omgeving daar lange tijd verbleven hebben. Hun ideeën worden, zoals we weten, niet gerealiseerd: hun superieur, de directeur der fortificatiën in Parijs, Dejean, noemt het zelfs het plan van een gek, meer voortkomend uit ontzag voor de wonderde wereld van het gangenstelsel, dan inzicht in praktisch nut.

Eén van de verbeteringsplannen die wordt voorgesteld is het heropenen van de ingang aan de Luikerweg: de mogelijkheid de gangen op een gemakkelijke manier te betreden in de onmiddellijke nabijheid van het fort, is daarvoor de reden. Op die manier zijn ondergrondse operaties ter verdediging van het fort beter mogelijk en is er een directe toegang tot de geplande magazijnen. Maar ook wordt de mogelijkheid genoemd om via een tocht door de gangen naar meer zuidelijke stelsels achter de linies van de vijand te komen en hun eventuele aanvoerroutes aan te vallen. In zijn rapportage geeft Bétourné aan dat men met het openleggen van die ingang al een eind gevorderd is³². Getuige de latere verkenningen van Bousquet in 1837 die daar geen sporen van aantreft, zijn die niet voltooid. Bousquet vindt daar geen ingang. Opmerkelijk is dat Lagastine, hoewel hij in zijn rapportage van 1794 al vermeldt dat een directe doortocht van de Jekerdalingang naar het fort niet meer mogelijk is, in 1796 wel degelijk vermeldt dat de magazijnen ook van daaruit bereikbaar zouden zijn. Wellicht bedoelt hij dat hij daartoe een nieuwe doorgang wil maken, wat ook door Houriez voorgesteld wordt.

Een andere reden voor het heropenen van de Luikerwegingang kan ook gelegen zijn in de omstandigheid dat zowel Marescot als Lagastine (in resp 1794 en 1795) al melden dat er door instortingen vlak bij het fort geen rechtstreekse verbinding meer mogelijk is tussen Fort en Jekerdalingang. Men kan echter nog om de instorting heen; daaraan voegt

Lagastine toe dat het gemakkelijk en van groot belang zal zijn een meer directe route aan te leggen, wat er m.i. op duidt dat de instortingen in die tijd nog bescheiden in omvang en schaal zijn (*“il sera aisé d'établir une route plus directe”*). De afstand tussen Fort en Grote Ingang bedraagt ook nog geen 100 meter (vanaf het laatste begaanbare punt onder het fort nog geen 60 meter; een gedeelte van die 60 meter is vandaag de dag nog via deels ingestorte gangen af te leggen). Verder laat Lagastine de grote ingang afsluiten met een muur voorzien van schietgaten³³.

De kaart van Houriez is de meest nauwkeurige tot dan toe. Van Schaïk vindt hem zelfs zo goed dat hij hem in feite overneemt en alleen die correcties aanbrengt die bijv. zijn eigen werkzaamheden op het gebied van tunnelbouw noodzakelijk maken. Dat betekent dat hij kleine onnauwkeurigheden ook overneemt. Verder brengt hij een aantal wijzigingen aan die te maken hebben met wat hij waarneemt aan veranderingen. Een paar opvallende zaken: de instortingskoepel van de Gotthard zoals wij die kennen, wordt niet als zodanig aangegeven op de kaart van Houriez. De Gotthardkolom is, althans op de kaart van Houriez, onderdeel van een groter geheel, de omringende gangen zijn getekend alsof daar nog geen beschadiging heeft plaatsgevonden. Dat is opvallend omdat de gangen in de Gamert, althans de meest oostelijke daarvan, getekend zijn met afgeronde hoeken alsof daar toen al de vorm was aangetast. Ook de bekende Koepel staat er niet als zodanig op en de belerende gangen zijn ook nog onbeschadigd, i.t.t. de toestand zoals die te zien was in de vorige eeuw, voordat betonnen versterkingen werden aangebracht. Dat de instortingskoepel toen al bestaan zou hebben, vindt dus geen rechtvaardiging in de kaart van Houriez. Anderzijds worden gangen die meer zuidwestelijk t.o.v. de Koepel liggen (voor kenners: de gangen die aansluiten op de gangen die door Brouner verkend zijn) geschetst als reeds beschadigd.

Er zijn ook duidelijke omissies: onder het fort bevinden zich nog enkele gangen die in westelijke richting lopen en die al aanwezig waren in de tijd van Houriez: artefacten in de vorm van verdedigingsmuren, maar ook graafrichtingen laten dat zien. Toch geeft hij de situatie daar ter plaatse foutief aan: bepaalde gangen die het huidige instortingsgebied ingaan ontbreken, anderzijds zijn er niet-bestaande kolommen getekend. Het is moeilijk daaraan een duidelijke conclusie te verbinden. Het vertrouwen dat Houriez en zijn chefs Marescot en Lagastine hebben in de inrichting van verblijfsvoorzieningen tot vlak bij het gebied van de Gotthard doet mij vermoeden dat in die omgeving op dat ogenblik nog geen grootschalige instortingen hebben plaatsgevonden. Maar zo levert ook de schijnbaar zo exacte kaart van Houriez een aantal raadsels op.

Instortingen

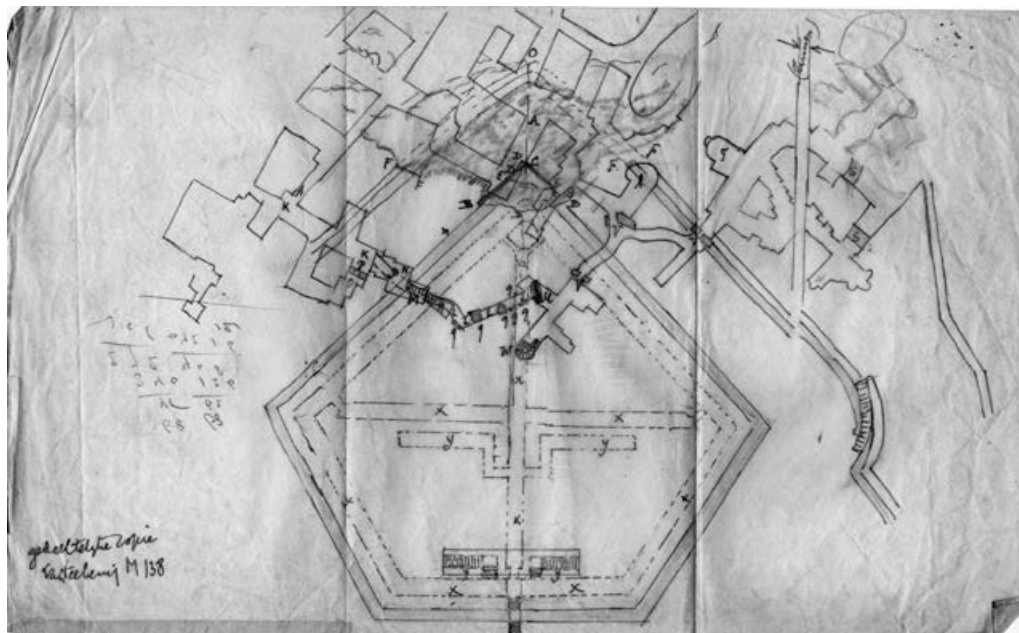
Behalve de instortingen die het rechtstreekse gevolg waren van de explosies in 1794, is er geen melding van instortingen vlak daarna. Van belang is mogelijk een passage in een rapport van Lagastine uit 1796³⁴. Daarin benoemt hij de noodzaak twee ingangen te hebben (aan de Maas- en Jekerkant) en een ondergrondse verbinding naar het zuiden, maar stelt tevens voor andere gangen te doen instorten en alleen te verdedigen wat men besloten heeft te behouden. In hoeverre instortingen die hierna plaats vinden met dit “beleidsvoornemen” in verband zijn te brengen is niet bekend. Ook in militaire rapporten van 1815 wordt het voornemen geuit alle toegangen tot de gangen onder het fort op te blazen³⁵. Ook hiervan weten we niet of dat gebeurd is.

Ten gevolge van de verzwakking der kolommen moet in 1809 een grote instorting hebben plaatsgevonden, die zich ook in het terrein boven

AFBEELDING 18: Instorting 1817 bij fort St. Pieter.

op de berg heeft afgetekend, daar waar ook nu nog, zo'n 200 a 300 meter ten zuiden van het fort, een soort bekken in de bovengrond te zien is. Door de enorme omvang van de instorting heeft die meer het karakter van een verzakking, waarbij veel kolommen vergruisd zijn, dan een meer plaatselijke instorting. Bodson Noirefontaine, commandant der genie, maakt er in 1809 melding van dat een instorting de berg over de volle breedte heeft getroffen, beginnend ongeveer 180 meter vanaf het fort tot een 470 meter verder³⁶. Die

maten stemmen echter niet overeen met wat wij nu kennen als de instortingsgebieden van Zonneberg en het Noordelijk gangenstelsel. Op de kaart van Leblanc (zie hierboven) is ook de perimeter van een instortingsgebied aangegeven met een bijschrift dat aangeeft dat het gaat om de begrenzing van het instortingsgebied van 1809 en die perimeter stemt beter overeen met wat we nu kennen als de begrenzing van de instortingen. Mijn vermoeden is dat Van Schaik zich heeft vergist en dat de door Bodson gehanteerde schaal gemeten werd in toises. Eén toise is ong. 1,95 en in dat geval komen de begrenzingen beter overeen.

Hoe dan ook: door deze instorting werd "In november 1809 [...] de gemeenschap tusschen den ingang der zoogenaamde Tinne Schuur gelegen in het westen en den groten en kleinen berg is afgesneden geworden"³⁷. De Gamert was van toen af niet meer bereikbaar vanuit het oostelijk deel van het Noordelijk gangenstelsel en ook Zonneberg werd afgesneden van het Noordelijk gangenstelsel. Desalniettemin vermeldt Bodson Noirefontaine dat men het toch heeft nodig geacht de Grote Ingang te versterken met een muur in metselwerk, die moet verhinderen dat een vijand, eenmaal meester van die ingang, mijnen zou gaan plaatsen zoals de Fransen dat hadden gedaan in 1794.

De in 1923 door Vluggen gekopieerde kaart van het Noordelijk gangenstelsel bevat enkele aantekeningen³⁸. De kaart is duidelijk op die van Houriez gebaseerd, maar bevat een aantal bewerkingen. Zo worden de begrenzingen van de instortingen weergegeven zoals die zich begin negentiende eeuw hebben voorgedaan, dus na voltooiing van de kaart door Houriez, en ook bevatten ze de namen van kolommen zoals die door Hennequin en consorten in 1837 zijn gegeven en aangebracht op wanden. Vast staat dat Hennequin niet beschikte over de kaart van Houriez; door wie de aantekeningen zijn aangebracht is onduidelijk. Verder worden op deze kaart de Koepel en een aantal gangen in de omgeving daarvan ingetekend, waar die bij Houriez ontbreken. Het raadsel van het ontstaan van de koepel wordt daardoor alleen maar groter: het lijkt geen explosie-koepel van 1794, maar wat wel geleid heeft tot zijn aanwezigheid blijft onbekend.

28

Op de kaart noemt Vluggen (of degene van wie hij kopieert) ook nog als oorzaak van instortingen. “[...] *de mislukte uitwerking van mijnovens aangelegd in 1813 door de Fransche bezetting der vesting, ter beproeving om de onderaardsche gemeenschap met het Fort St. Pieter door instortingen te verhinderen, waardoor de Berg stellig een zware schok heeft ondergaan*”. Dat is de enige vermelding die we hebben van explosies van 1813, naast het hierboven genoemde advies van Lagastine om gangen te laten instorten. Als de Fransen inderdaad het plan hebben gehad om de ondergrondse toegankelijkheid van het fort te bemoeilijken, dan zou een explosie van het gebied rond de Gotthard een geschikte kandidaat geweest zijn. Dat zou wellicht de aanwezigheid van deze instortingskoepel verklaren.

In oktober 1817 is er een nieuwe instorting, o.a. juist onder de saillant (uitspringende hoek) van het fort. Op een tekening “Tracé van het Fort St.

Pieter en tekening van de zich daar onder bevindende uithollingen met betrekking tot de in October 1817 plaats gehad hebbende Instortingen”, zie je dat de instortingsgordel zich vanaf de punt van het fort in oostelijke richting heeft voortgezet tot onder de Luikerweg en daarmee een deel van de nog bestaande doorgangsroute aan de oostzijde van de berg tussen Fort en rest van het Noordelijk gangenstelsel vernielt. Daarmee is de doorgang van fort naar de rest van het gangenstelsel afgesneden. Om die reden wordt er een verbindingsgang gemaakt tussen de gang waarin de wenteltrap van het fort uitkomt en het nog betreedbare deel van het Noordelijk gangenstelsel. Die tunnel komt uit bij de zgn. Magasin au bois. Bousquet e.a. gebruiken die verbindingsgang in 1837 tijdens hun tweede tocht. (Gezien de gebrekkige kwaliteit van de bijbehorende plattegrond die de instorting weergeeft, gebruik ik hier een door Van Schaik gemaakte kopie van een deel daarvan.) Die instorting doet ook de saillant instorten. Juist als men bezig is de saillant van nieuw metselwerk te voorzien en van een beter fundament, treedt een aardverschuiving op in de diepe en nauwe kuil die gegraven is om aan het fundament en het metselwerk te komen. Twee man raken bedolven, waarvan met veel moeite er één tijdig gered kan worden³⁹. Er wordt uiteindelijk een grote zware pijler gebouwd van 24 meter hoog als fundament van de nieuwe saillant; die pijler wordt dus opgemetseld vanuit het gangenstelsel. Overigens komen bij de bouw daarvan ook 2 mensen om⁴⁰. Ook andere gevaarlijke gangen worden dichtgemetseld.

Of vanaf die datum inderdaad alle verbindingen tussen het Noordelijk gangenstelsel en Zonneberg inderdaad zijn afgesneden of dat er nog een tocht over instortingen mogelijk is, is niet duidelijk. Bory in 1821 citeert een gids die daarover, misschien als grootspraak, iets zegt⁴¹ (in vertaling). “Deze zeer intelligente man verzekerde ons dat hij ons zou kunnen brengen tot onder de gewelven onder het fort St. Pieter,

AFBEELDING 19: Grote Ingang met boerenhuis.

waarmee de gangen van Caestert, naar hij zei, in verbinding staan, maar hij voegde eraan toe dat de onderneming vandaag de dag gevaarlijk zou zijn omdat instortingen diverse verbindingswegen hadden onderbroken”. En ook wat betreft de verbinding tussen de Gamert en de rest van het gangenstelsel vermeldt hij. “Er bleven echter in 1816 een aantal begaanbare galerijen, maar gevaarlijk om te doorkruisen, waardoor men nog kon binnengaan aan één kant en uitgaan aan de andere” (Bory, p. 85). Bory vermeldt ook nog dat hij met een gids binnendringend in de instortingen in de verte zwak daglicht ziet (ongetwijfeld van de Jekerdalingangen), maar dat dat bij een volgend bezoek niet meer mogelijk vanwege instortingen die o.a. een deel van het fort lieten verzakken, d.w.z. de instortingen van 1817.

Het algemene beeld lijkt dus te zijn dat er vanaf eind 18^e eeuw en begin 19^e eeuw zich een reeks instortingen heeft voorgedaan, waarvan niet precies te bepalen is wanneer welk deel verzakte. Ook na 1817 blijft de berg werken. Zo vindt in 1827 er een instorting plaats; die heeft als

gevolg dat alle tegenmijngangen die vanuit het fort zijn aangelegd (en die dus boven het gangenstelsel lopen) instorten⁴². In de memorie van Croiset komt naar voren dat de algemene toestand van het gangenstelsel maar weinig vertrouwen wekt. “[...] het aanleggen van geavanceerde en dus ook gereveteerde (d.i. met muren bekleed) werken niet dan met zeer veel gevaar alhier plaats kan hebben, aangezien de gebrekkige staat der steengroeven waarop die zouden moeten worden gebouwd, dezelve nog aan gedurige instortingen zullen blootstellen”.

In 1837 kreeg een commissie van enkele officieren opdracht om na te gaan of men van buitenaf door bestaande ingangen bij het fort zou kunnen komen, welk risico de bestaande ingangen opleveren en wat daaraan te doen zou zijn. Die commissie bestond uit Bousquet (ingenieur), De Bruyn (artillerie-officier) en Hennequin (officier van de dienst der sappeurs en mineurs). Hun eerste tocht werd gemaakt onder leiding van burgemeester Ceulen en startte bij de Ganzendriesingang, een volgens hun rapport (d.d. 16 februari 1837) door de boeren van St. Pieter vaak gebruikte ingang. Die tocht, die in nauwelijks 4 uur werd volbracht, leverde het inzicht op dat, naast de gebruikte ingang, geen andere bestond. Bij vervolgtochten, soms vergezeld van andere officieren, die ook startten bij de wenteltrap van het fort, werd dat beeld bevestigd. Uit hun veelvuldig voorkomende handtekeningen kun je overigens opmaken dat ze nooit ver het instortingsgebied zijn ingegaan, hoewel ze ook in hun rapportage de ijsselijkheid en heldhaftigheid van hun tochten benadrukken. Daar moet wel bij bedacht worden dat de instortingen dan nog tamelijk vers zijn en in elk geval goed in het geheugen zullen gelegen hebben. Ook uit hun rapport blijkt dat ze op de hoogte zijn van de instortingen van 1817.

Bousquet vermeldt, buiten het gebruik door boeren, verder niets over het gebruik van de groeve. Als Bütgenbach, als Ingenieur der Mijnen, in 1846 zijn bekende inventarisatie van in gebruik zijnde stelsels laat uitvoeren wordt gemeld dat er geen mergelwinning meer zou plaatsvinden. Over verder gebruik van de groeve tref je in “Beschrijving der Nederlanden” van 1841. *“Het zoogenaamde groote hol van Maastricht is verder niets, dan een gewone ingang, die door de boeren uit de omstreken, toen men hier de arbeid staakte en enigszins zuidwaarts verplaatste, gevormd kan zijn, om aldaar hun verblijf te nemen. Thans ziet men hier nog de sporen eener in de rotsen uitgehouwen woning, stal en schuur; deze laatste is gesticht om het*

graan in te dorschen”. En Le Blanc heeft het ook over *“La grande entrée qui sert de grange (dorsschuur) a la ferme voisine [...]”*⁴³. Wanneer het huis gebouwd is, is onduidelijk. Op de prenten in het boek van Faujas komt het voor als een boerenhuisje, dat in een spleet is gebouwd; wellicht deed het als wachthuisje dienst.

Ontmanteling der vesting

In 1869 wordt het besluit genomen de vesting Maastricht te ontmantelen. De toenemende kracht van geschut leidt tot andere strategische concepten en nieuwe ideeën over verdediging. Daarin speelt de vesting Maastricht en dus ook Fort St. Pieter geen rol meer. Vanaf dat jaar wordt een begin gemaakt met de slechting van een groot deel van de vestingwerken. Ook Fort St. Pieter wordt afgestoten en er wordt een veiling aangekondigd (bij de Maastrichtse notaris Haenen) van het fort, de bijbehorende gronden en *“de onder het terrein gelegen onderaardsche gangen en steengroeven”* (“De grondwet”, 23 april 1870). Volgens een verslag van de Apeldoornsche Courant (van 11 juni 1870) wordt het geheel gekocht door L. Straetmans voor f. 11.000. Al eerder, op 28 mei 1870, is dan de huur opgezegd van de toenmalige bewoner van het huisje in de ingang. Joannes Henket die volgens zijn achterkleinzoon Breur Henket (www.breurhenket.com – een uitstekende en zeer informatieve website) daar toen woonde. Of hij meteen opgestapt is, is onduidelijk. De verkopende Dienst Domeinen heeft zich niet vastgelegd op de verplichting het geheel ontruimd op te leveren. Latere ansichtkaarten van rond 1900 tonen een huis “in vol bedrijf”, met bewoners en enig wasgoed aan de lijn. Op ansichtkaarten van 1908 is de woning verdwenen. Volgens overlevering van voormalige buurtbewoners is de woning rond 1900 onbewoonbaar verklaard.

Instorting Grande Entrée

Op welke datum precies is de Grande Entrée nu ingestort? Het vreemde is dat deze toch spectaculaire gebeurtenis zo weinig sporen heeft achtergelaten. Er zijn geen krantenberichten over de gebeurtenis uit die tijd, hoeveel naspeuringen wij (en anderen) ook verricht hebben, terwijl ander “kleiner” nieuws wel opgenomen is. Om een voorbeeld te noemen: de Telegraaf van 9 augustus 1916 maakt melding van een ongelukje op die plek. Het is overigens zo’n bizar voorval dat het de moeite waard is om het krantenbericht wat uitvoeriger te citeren. *“Een mijnwerker uit Maastricht, J.F. genaamd, welke met de nachtploeg werkte, had zich boven op den helling van den St. Pietersberg te ruste gelegd. In zijn slaap rolde hij naar beneden, ter hoogte van het onlangs aan de Cannerweg ingestorte gedeelte van den ouden ingang stortte hij van een aanzienlijke hoogte, zoodat hij bewusteloos bleef liggen. ... Behalve eenige kneuzingen en ontvellingen, had hij een paar ribben gebroken”.*

Men zou verwachten dat als van een betrekkelijk onbeduidend voorval een verslag wordt gemaakt, ook van de zo veel spectaculairder gebeurtenis van de instorting, ook een verslag verschenen is. Maar dat is niet zo en

dat geldt ook voor andere kranten. Sterker: in de krant van 20 april 1916 wordt melding gemaakt van een instorting in de St. Pietersberg bij Wonck (België) waar een tunnel wordt aangelegd en waar door hevige regenval een aardverschuiving is opgetreden die aan verscheidene mensen het

leven kostte. Wel dus de buitenlandse instorting en het kleine lokale nieuws, niet het veel aansprekender nieuws van het verdwijnen van de Grande Entrée.

Wel hebben we een ooggetuigenverslag in de persoon van Harie Devens (1906-1999), voormalige bakker op St. Pieter, in een interview dat Sermon Smitshuysen met hem had in 1990 en waarvan ik de bandopname gekopieerd heb. *“Iech hōb dat nog zien invalle; dat sjōārde zoe in tweeje door. Ongelukkig.... Iech sting wied der vanaof. Iech sting dao in ’t veld, vāōr, neet gans, meh zoe opzij, toen zaogste zoe de berg, er woar al lang aon ’t ruzele, groete lui hele de kleinen weg en opins sjōārde ’r door. Zoe veel ’r in en dao kaome geweldige wind en stōb oet, dat woar neet te geluive”*. (Het interview is in meer opzichten interessant. Devens vertelt o.a. over een klasgenoot die later voerman wordt en in de instorting van de Muizenberg in 1926 omkomt, bedolven onder het mergelpuin. Hij herinnerde zich het bouwen van de kabelbaan, was ooggetuige van de ontginning in de Pietersberggroef 1, kende de bewoners van de Maerendalgroeve en werkte als jongen bij het mergeltransport met paard en wagen naar de Pieterskade, etc.)

Onverwacht komt de instorting blijkbaar niet. In 1916 is het plafond van de ingang al zo dun geworden dat er al verschillende waarschuwingen voor instortingsgevaar zijn gegeven. Devens: *“Zoe unne groete mōnd, wie kin dat hawwe? Daog vaan te vāōre woar dat al aon ’t ruzele. Hijj in het middel woar dat doorgedruppeld, dao woar u look in ’t plaffong, dao is nog ins u kaaf doorgevalle”*. En in de Venlosche Courant van 18 maart 1916 staat te lezen: *“Vrijdag heeft een vrij beduidende afschuiving plaats gevonden aan den grooten, ouden ingang van den St. Pietersberg (Cannerweg tegenover Biesland)”*. Ook zijn er geen persoonlijke ongevallen te betreuren: het huisje dat in de ingang stond is in elk geval na 1908 verdwenen.

Veel verder dan het ooggetuigenverslag van Harie Devens lijken we niet te komen. Of de zeer natte 12 april 1916 van invloed is geweest weten we niet zeker. Op 12 april regent het 16,6 mm, zes dagen later (18 april) nog eens 9,8 mm. Dat neerslag een desastreus effect kan hebben bewijzen ook de gebeurtenissen ongeveer op dezelfde plek in 1951 (zie elders in dit artikel). Overigens heeft neerslag wel vaker pas een paar dagen later effect, als de grond helemaal verzadigd is van water.

Maar er is nog een gegeven. De grootvader van Max Wijnen (mondelijke mededeling door Max Wijnen aan mij) heeft het nieuws van de instorting in elk geval op een donderdag gehoord, maar was pas in staat de plek op zondag te gaan bekijken. Als regen een rol speelde, komen de donderdagen na genoemde data met grote regenval in aanmerking. Des te meer als je de gebeurtenissen in Wonck ook “meetelt”. Dan hebben we nog de keuze uit 20 of 27 april 1916. Welke datum waarschijnlijker is, is een gok.

Na de instorting (zie afbeelding 20) hebben de puinresten daar nog jaren gelegen, inmiddels zijn ze overwoekerd, maar sommige grotere blokken die ook op andere foto’s te zien zijn, kan men nog steeds herkennen. Daarna restte nog alleen de Petite Entrée.

In de jaren daarna, maar waarschijnlijk ook al lang daarvoor, is de heling waarin de Grande en de Petite Entrée lagen, en het achterliggende gangenstelseltje, dat maar enkele gangen breed was en via enkele openingen toegankelijk, een mooi maar gevaarlijk speelterrein voor de jeugd. Bij controles door het Staatstoezicht op de Mijnen constateert opzichter Kloppenburg op 1 mei 1934 dat de Tiendschuur weer eens is opengebrouwen (blijkbaar was er wel een afsluiting) en zelfs dat de gangen uitgediept worden (blijkbaar voor winning van losse mergel voor kalkbemesting)⁴⁴.

AFBEELDING 21: *Vergeefse afsluiting proeftunnel Van Schaik (auteur onbekend).*

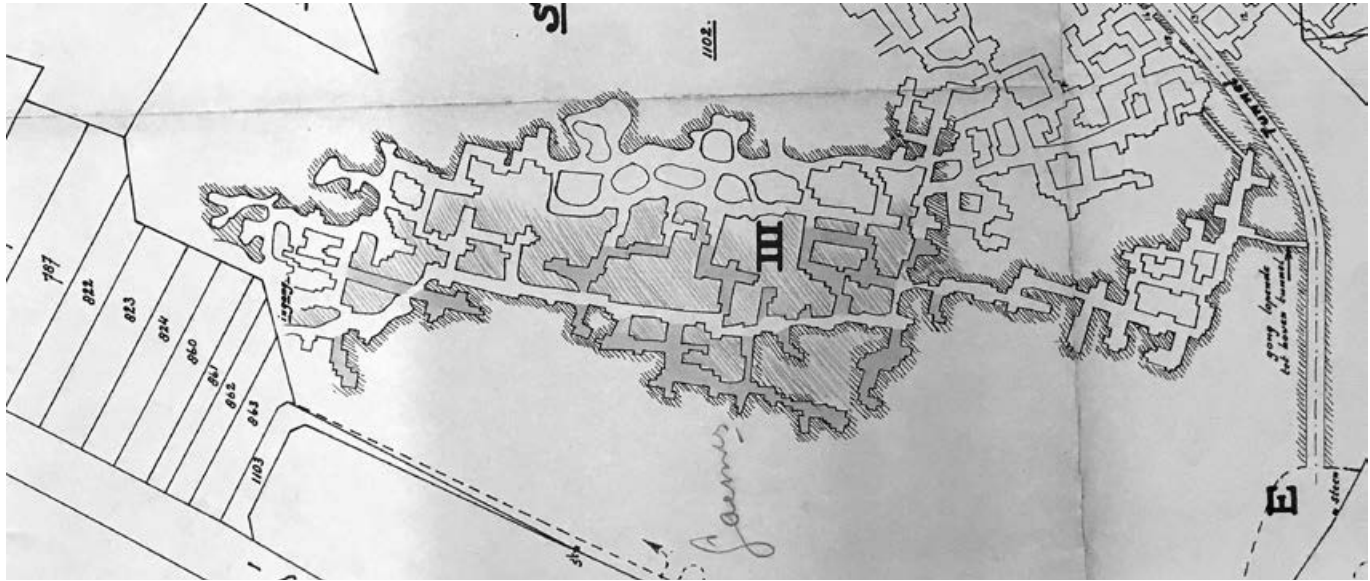
Daar komt bij dat sinds ongeveer 1930 de aantrekkelijkheid van juist dit kleine gangenstelseltje flink is toegenomen. Aan het zuidelijk uiteinde van het stelsel was immers een proefgang gemaakt tijdens de exploratie van het Noordelijk gangenstelsel, die Van Schaik sinds 1928 uitvoerde, op zoek naar mogelijke gave gangen achter het instortingsgebied. Die vond hij, zoals bekend, niet maar wel creëerde hij op deze wijze een toegang tot het instortingsgebied dat mede dankzij zij verkenningen doorkruisbaar werd en een mogelijkheid bood om het gave gedeelte van het Noordelijk gangenstelsel te betreden. Later komt daar nog iets bij. Er wordt ook een gangetje gemaakt dat verbinding geeft met de door Van Schaik aangelegde tunnel. Zo wordt het voorheen wat onbeduidende gangenstelsel Gamert een aantrekkelijk toegangsgebied voor verdere verkenningen door berglopers.

Daarop kon een overheidsantwoord niet uitblijven. Kloppenburg adviseert op 20 juni 1934 de ingang op te blazen en het voorterrein te egaliseren. En dat gebeurt dan ook. *“Dit gevaar nu is thans aanleiding geweest voor het Ministerie van Defensie om opdracht te geven de laatste restanten der toegangen nabij het fort te doen opruimen door springen van de mergelmassa’s. Onder leiding van de ingenieurs Van Schaik en Wylezalek*

zijn dezer dagen de opruimingswerkzaamheden, welke niet zonder gevaar waren, verricht. Voor de Maastrichtsche jeugd is hiermede een romantisch tijdperk der spelen afgesloten” (18 september 1934, Het Vaderland). Heel lang heeft die afsluiting niet geduurd blijkens mededelingen van enkele toenmalige jeugdige grottenlopers: de gaten bleven aanwezig (mededeling Jan Eysen en Sjeng Dingena in een interview met H. Ogg, d.d. 10 oktober 2016)⁴⁵.

Sterker: enkele bewoners van de Mergelweg hebben tijdens de oorlog de voormalige ingang verder open gemaakt en van een deur voorzien: op die

AFBEELDING 22: Gangenstelsel De Gamert.

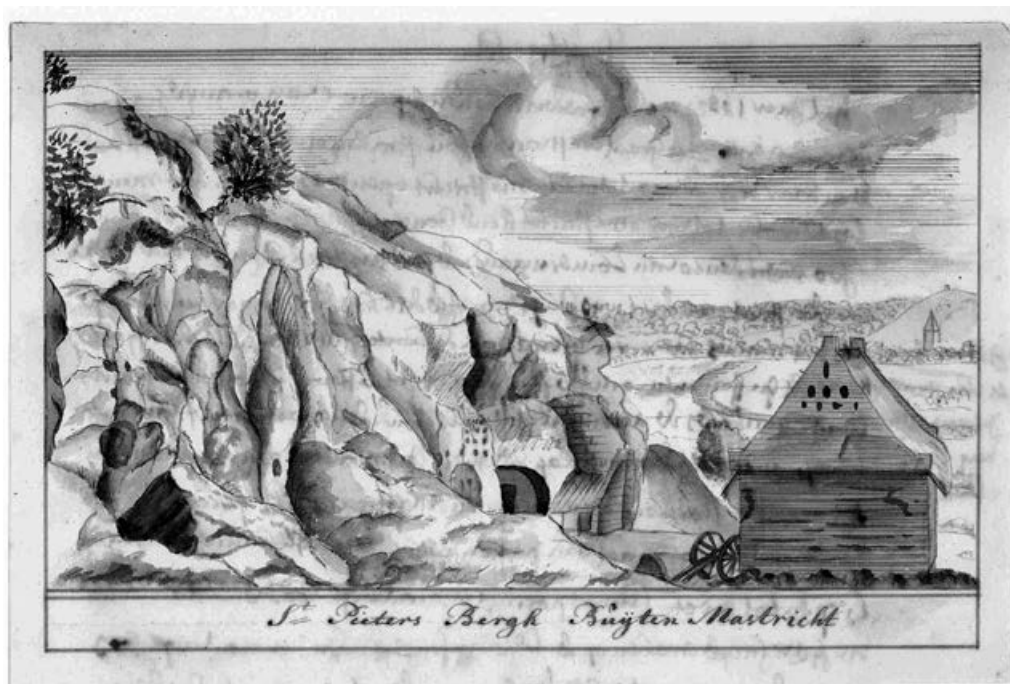
manier hadden ze een eigen schuilkelder vlak naast de deur. De toegang in de Groeve Van der Zwaan werd door sommigen te ver weg gevonden. Dat van al die mogelijkheden gebruik is gemaakt, weten we uit verschillende bronnen, waaronder de Annalen van de Vleermuisclub, waarin beschreven wordt dat in december 1944 daar bedden worden aangetroffen, en uit het relaas van voormalige bewoners van de Mergelweg blijkt ook dat die daarvan hebben gebruik gemaakt (mondelijke mededeling van Eyssen en Dingena)⁴⁶.

Na de oorlog maakt een andere bewoner van de Mergelweg (woonachtig op nr. 137, d.w.z. meteen bij het toenmalige omhoog gaande pad naar de Petite Entrée), de heer Gaemers ook van die opening gebruik. In het gangenstelseltje daarachter richt hij een kleine kwekerij in, in feite een eenmansbedrijf, waarbij opgroeiende buurjongens wel eens wat assistentie verlenen (mededeling van Jan Eyssen). Precieze gegevens over begin- en einddatum van de kwekerij (Suprema geheten), hebben we niet. De archieven van het Staatstoezicht op de Mijnen geven geen nadere informatie. Dat is des te verwonderlijker omdat het gangen-

AFBEELDING 23: Mogelijk afbeelding Kleine Ingang.

stelsel gezien zijn bouwvalligheid zeker herhaalde malen aan een veiligheidskeuring onderworpen zal zijn. In soortgelijke gevallen, over ondernemingen in andere groeves, vinden we die keuringsgegevens en vergunningen wel degelijk. Helaas treft men in het archief van het Staatstoezicht grote hiaten aan. Vast staat dat begin zestiger jaren er wel nog sporen van de kwekerij waren aan te treffen, maar de kwekerij was duidelijk al enige tijd verlaten (eigen waarneming). In bergloperskringen wordt het gehele stelseltje aan de oostzijde, zoals dat ooit deel uitmaakte van het Noordelijk gangenstelsel, naar deze kweker genoemd: wij hebben het dan over de Gamert. Dat is op bijgevoegde plattegrond het stelsel binnen gearceerde lijnen.

Hoewel dit gangenstelsel al over een eigen schacht beschikte (vooraan vlak bij de ingang gelegen in een westelijke uitloper) heeft Gaemers in 1949 nog een andere schacht laten aanleggen, die op een voor hem gunstiger plaats uitkwam, nl. dicht bij het plateau boven op de St. Pietersberg. Gaemers was nl. gewoon voor de mestaanvoer voor zijn

kwekerij van die schacht gebruik te maken: van bovenaf werd de mest naar beneden gestort. Deze schacht is gemakkelijk herkenbaar in het landschap of op luchtfoto's. Hij is naderhand afgedicht met een groot betonblok, met gaten erin om vleermuizen toegang te verschaffen.

Hoe de mest werd afgevoerd is niet duidelijk, maar er zijn wel aanwijzingen voor. Aan het zuidelijk einde van de kwekerij was indertijd een gat in de vloer dat correspondeerde met een gat in het plafond van de (Van

AFBEELDING 24: Toegang Gamert (foto Jan Spee).

Schaik-)tunnel die eronder door ging. Vanuit de tunnel is dat gat nog te zien, vanuit het gangenstelsel niet: op dit ogenblik liggen daar de resten van een daar later aangelegde atoomschuilkelder. Diezelfde schuilkelder zorgt er ook voor dat de hierboven beschreven doorgangen naar de rest van het Noordelijk gangenstelsel versperd zijn: noch het proeftunneltje, noch de doorgang naar de tunnel zijn nog bereikbaar.

N.B. Wie bijgevoegde plattegrond van het stelsel bekijkt, een onderdeel van de grote plattegrond van Van Schaik, zal geen overlapping van het gangenstelsel en de tunnel zien. Dat komt omdat Van Schaik de tunnel helaas niet juist heeft ingetekend. In werkelijkheid liep de tunnel wel degelijk onder het gangenstelsel van De Gamert, zoals een latere opmeting door de provincie duidelijk maakte.

Overigens heeft de aanleg van de nieuwe schacht nog een tragisch gevolg. Een ernstig ongeluk vindt plaats in 1951, ongeveer ter plaatse van de ingestorte Grande Entrée.

Daar stort 23 juli, na een heftige regenbui, zich een echte modderstroom de ter plaatse heel steile helling af en overstroomt een schuurtje in een achtertuin. Daar is de toen 24-jarige bewoner, de heer Van de Boorn, samen met zijn schoonvader, de heer Godding, bezig een kinderledikant te maken voor zijn eerste kind⁴⁷. Beide mannen worden bedolven, maar voordat de jongeman bevrijd kan worden, is het te laat. Zijn schoonvader is zwaar gewond maar overleeft de ramp. Zoals vaker is water hier weer de boosdoener, beter gezegd:

een enorme plas water die zich verzameld had. In de meeste interpretaties van het voorval wordt Gaemers aangewezen als verantwoordelijk hiervoor: in de omgeving van de door hem aangelegde schacht heeft hij een vrij groot terrein vergraven en geëgaliseerd, waardoor zich water kan verzamelen. In een krant heet het: *“De watermassa die naar beneden stortte, kwam terecht op een halverwege de helling uitstekend gedeelte en drong hier in de z.g. zavelgrond, welke zich bevindt onder een ong. 1 meter dikke graszodenlaag. Door de enorme watertoevoer veranderde de grond in een papmassa en kwam plotseling als een modderlawine naar beneden”* (De Tijd, 24 juli 1951).

Zelf heeft Gaemers een andere verklaring. Het terrein dat oudere Maastrichtenaren wel kennen als het oefenterrein voor de potten uit de Tapijnkazerne is aan het eind van de oorlog geëgaliseerd om kleine vliegtuigen te kunnen laten landen. Daarbij zijn grote hoeveelheden grond vergraven. Daardoor blijven ook daar grote plassen staan. Door een of andere oorzaak heeft dat na genoemd noodweer, een weg gevonden naar beneden en heeft een modderlawine veroorzaakt. Dat is althans het verhaal van Gaemers. Overigens is meteen daarna een soort dijk langs de rand van de het plateau gelegd; de grond daarvoor wordt geleverd door de Kalkmergelmaatschappij St. Pietersberg die tot begin jaren '60 de groeve exploiteert waar nu de speeltuin gevestigd is. Die dijk ligt er nog steeds.

Na het beëindigen van deze kwekerij blijft de Gamert weer jarenlang open liggen en kan men wandelend het gangenstelsel betreden: geen enkele inspanning (buiten het beklimmen van de helling) is nodig. Men komt binnen via de meest rechtse (westelijke) van de gangen zoals die op bovenstaand kaartje staan. Omdat echter steeds grotere groepen de gangen bezoeken en vernielingen aanrichten wordt in 1971 besloten de ingang, net als in 1934, op te blazen. En net als in 1934 is het succes beperkt: lijkt

aanvankelijk de ingang dicht, door het zachte puin kan gemakkelijk een nieuwe toegang gegraven worden. Daarom wordt in 1978 een nieuwe en krachtiger explosie uitgevoerd. Die heeft in elk geval het effect dat een groter geheel van het ingangengebied instort. In de gangen wordt een grote puinkegel gevormd. Het verhaal wordt eentonig: ook bovenaan die puinkegel wordt een nieuwe ingang gegraven – een tijd lang zijn er zelfs twee ingangsgaten, de een iets hoger dan de ander. Die nieuwe ingang vereist wel wat meer inspanning: om hem te bereiken, om erdoor heen te kruipen en je te laten zakken op de puinkegel en af te dalen. Een aantal jaren geleden is vervolgens ook die ingang weer afgesloten met een stevige betonprop. En dat is bij mijn weten de huidige toestand.

Nogmaals een plattegrond

Onlangs werd in de hal van het Provinciehuis de overzichtskaart van de gangen van de St. Pietersberg tentoongesteld, zoals die door Jan Spee gemaakt is en die tegenwoordig berust in het RHCL. Wat betreft het Noordelijk Gangenstelsel heeft Spee een reconstructie willen maken van ook die delen die verdwenen zijn. Met name geldt dat voor Instortingsgebied 1. Zelf vermeldt Spee dat hij dat gedaan heeft op basis van een aantal oude kaarten. Helaas heeft hij niet gedocumenteerd welke dat waren en wat bij de reconstructie zijn keuzes heeft bepaald. Soms zijn stukken te herkennen die aan Masse ontleend zijn, soms aan Houriez. Zoals we gezien hebben is de kaart van Masse niet altijd even nauwkeurig en Houriez geeft zelf het betreffende instortingsgebied slechts schetsmatig weer. Andere stukjes stelsel ontbreken, waarschijnlijk ook omdat ze pas “ontdekt” zijn na voltooiing van zijn kaart (bijv. de verkenningen achter Janssen Eggels, d.w.z. aan de zuidrand van het door Houriez gekarteerde).

Op bijgevoegde plattegrond hebben we er daarom de voorkeur aan gegeven, waar het verloop van gangen niet met zekerheid valt vast te stellen, met een stippelijne een perimeter aan te geven van ganggebieden die door Houriez of Masse geschetst zijn of waarvan het precieze verloop niet vast staat (verkenningen van Brouner). Als basis is de kaart genomen, die door Van Schaïk in 1959 voltooid is van het Nederlandse deel van de St. Pietersberg. Die is niet altijd geheel correct, zeker niet wat betreft de exacte situering van gangen t.o.v. de bovengrond. In dat opzicht is de kaart zoals die door Veenendaal gemaakt is veel betrouwbaarder. Een voorbeeld: bij projectie van de kaart van Van Schaïk op de bovengrond blijkt de schacht in de Gamert in werkelijkheid 30 meter te veel naar het noordwesten te liggen⁴⁸. Op de kaart van Van Schaïk is m.a.w. de afstand tussen Grote Ingang en Fort iets te groot gemaakt. Maar de kaart van Van Schaïk is wel de meest uitgebreide kopie van de kaart van Houriez.

Wellicht helpt bijgevoegde kaart bij het volgen van de zoektocht zoals ik die hierboven beschreven heb. Zoals dat vaak gaat: aan het begin van die zoektocht had ik een aantal vragen. Een deel daarvan heb ik, denk ik, beantwoord. Maar er zijn ook vragen bij gekomen en sommige raadsels zijn zelfs groter geworden. Dat kan ook gezien worden als een oproep tot nader onderzoek. Ga uw gang!

Noten

1 Zie bijv. E.W. Happel, die in 1681 een populair-wetenschappelijk tijdschrift in het Duits uitgaf. *Relationes curiosae* ("Denkwürdigkeiten") en daarin schreef: "Etwas eine viertel Weile van der Stadt (Mastricht) begaben wir uns nach der grossen Steingruben, welche warlich eine von der vortrefflichsten ist, die man in der ganzen Welt findet". (zie o.a. <http://www.archive.org/details/relationescuriooohappgoog>).

2 Eén van de meelezers van een concept-versie van dit artikel, Matthijs Rohs, maakte me er attent op dat ondermijning van de positie van de vijand in een belegering natuurlijk al

ouder is. Dat is zo: reeds de Grieken en Romeinen trachten *vestingmuren* te laten instorten door ondergraving of ondergrondse brandstichting. Gebruik van buskruit echter vanaf de vijftiende eeuw en vooral de zestiende eeuw in wat steeds meer een echte "tunnel warfare" werd, bracht grote veranderingen en leidde tot speciale legeronderdelen als die van de mineurs en sappeurs.

3 R. Habets en P. Jennekens, *Diverse mergeexploitanten in het noordelijk deel van de St. Pietersberg in de 17e eeuw en 18e eeuw*. Deel 1 en 2. SOK-Mededelingen 59 & 60.

4 Collette, Van den Bergh van St. Peter by Maastricht, RHCL, 16.0617. Familie Collette te Maastricht, 17e-18e eeuw.

5 D. van de Leemput. Het monnikenwerk van militair ingenieurs, mijnmeters, landmeters en één elektrotechnisch ingenieur. Maastricht, 2012. Te downloaden van de site. <http://www.oudsintpieter.com/Presentaties.htm>.

6 In een voorstudie voor een te schrijven artikel (270A nr. 109) schrijft Van Schaïk zelfs, n.a.v. een kopie van de kaart die opgenomen is in J.T. Binkhorst van den Binkhorst, "Esquisse géologique et paléontologique des couches crétacées du Limbourg", 1859". "Voor een goed ingewijde in de onderaardsche gangen is het in tegenstelling met de tekening van 1796 niet mogelijk op dit kaartje de bestaande gangen [eerst stond hier: één enkele gang] juist te herkennen, zoodat de nauwkeurigheid van de plattegrond veel te wenschen overlaat".

7 Het oorspronkelijke rapport van Leblanc met plattegrond wordt geciteerd in D.C. van Schaïk, "Rapport betreffende een onderzoek van de oude documenten en teekeningen over Maastricht en den St. Pietersberg, ingesteld van 17 tot 31 October 1933 in archief en bibliotheek van de 'Section Technique du Génie' te Parijs" als "Atlas des places étrangères. Etat des Lieux en 1842. Maëstricht".

8 *Album der Natuur*, onder red. van P. Harting, D. Lubach en W.M. Logeman, 1866.

9 Faujas St. Fond. B, *Histoire naturelle de la montagne de Saint-Pierre de Maestricht*, Parijs 1798, *Natuurlijke historie van den St. Pietersberg bij Maastricht*, 1802, vertaling Pasteur.

10 De kaart maakt onderdeel uit van de collectie van Van Schaïk, 21.270A, nr. 272. Plan de l'eboulemnt des cavernes sous la montagne St. Pierre/Copie van het plan der Onderaardsche gangen van den St. Pietersberg, gekopieerd 1924 door Vluggen.

11 Mathieu Herbenus, *Opusculus, concernant les antiquités de Maastricht*, publiées par M. le chanoine De Ram, Louvain, 1846, blz. 9 en volgende.

12 John Caris, *De Ganzendriestunnel*, SOK-Mededelingen 57.

13 Faujas denkt naar aanleiding van de grillige vorm van de Grote Ingang dat die een natuurlijke vorming is, maar dat "op een zeer kleinen afstand van deeze, eene andere is, die veel minder hoog en egter zeer diep is, welke als het werk van konst moet beschouwd worden".

14 Wanneer die pilaar verdwenen zou zijn, weten we niet. Het schilderij van Van Holstein is pas rond 1750 voltooid, maar is waarschijnlijk op oudere studies gebaseerd; Van Holstein stierf immers in 1704. Op de plattegronden van Houriez uit 1796 is van een dubbele

ingang geen sprake meer, de kaart van Masse uit 1748 is in dit opzicht onduidelijk.

15 Collette. "In deesen bergen magh ieder een onder sijn landt laten steenen breeken, indyen den grondt bevorens niet afvercocht is, maer ten is ieder een niet gepermitteert in den bergh over ander mans grondt de steenen te vaeren, deswegens heeft men op diverse plaetsen putten om deselve met seeckere machine op te winden".

16 Kevin Amendt, Onderzoek naar de ontginning van een groeve: vier groepen ontginningmethoden, SOK-Mededelingen 58.

17 Dat kan het geval zijn als plaatselijk de mergel van slechte kwaliteit was. Elders in het Noordelijk gangenstelsel waren enkele grote kolommen (bijv. Vastifrotte) daarom niet ontgonnen. Ze zijn als zodanig duidelijk herkenbaar op de kaart.

18 Rapport van De Verville, d.d. 18 augustus 1948. "Mémoire sur la montagne St. Pierre et ses carrières, relativement au plan, qui en a été levé", geciteerd in D.C. van Schaik, "Rapport betreffende een onderzoek van de oude documenten en teekeningen over Maastricht en den St. Pietersberg, ingesteld van 17 tot 31 October 1933 in archief en bibliotheek van de 'Section Technique du Génie' te Parijs".

19 John Caris, De 'Franse Hoek', een schuilgelegenheid in het Noordelijk gangenstelsel van de Sint Pietersberg. SOK-Mededelingen 42.

20 Bauduin zegt in zijn (niet-volledige) rapport hierover "... dat de meeste ontginningen van het Noordelijk gangenstelsel voor 1550 hebben plaatsgevonden". Daarvoor geeft hij echter geen argumentatie. (21.270A. nr. 127).

21 Later zijn er nog meer muren aangelegd, deels ter ondersteuning van het gewelf en de muren van het fort. Over een verkenningstocht door en achter die muren is een vernakelijk verslag verschenen, geschreven door H. Koene. De Gaank. Daagboek euver 'n Mellegerexpediesie. Sint Pieter, 1942. Een kopie van dit verslag is opgenomen in de verzameling van Jan Spee, berustend in het RHCL.

22 J.S.M. Daenen, e.a., Thans bonst het grof geschut... De verovering en bezetting van Maastricht in 1748., Historische reeks Maastricht, 2001.

23 J. Notermans. Fort Sint Pieter. Vestingwerk en ontspanningsoord. Maastricht Silhouet 65. Maastricht, 2007.

24 Rapport van Bétourné, "Relation de ce qui sést passé dans la caverne du Mont St. Pierre", geciteerd in D.C. van Schaik, "Rapport betreffende een onderzoek van de oude documenten en teekeningen etc. Een deel van wat hij beschrijft vind je ook terug in het boek van Faujas, al zijn daar alle verhalen toch iets heldhaftiger dan in het sobere verslag van Bétourné. Zo beschrijft Bétourné dat de Fransen als ze eenmaal de Grote Ingang bereikt hebben, zich door heftig vuur moeten terugtrekken in de gangen, Faujas beschrijft juist hoe Franse troepen vijandelijke patrouilles weg houden.

25 Lagastine, Mémoire sur la caverne du mont St. Pierre, 3 februari 1795 (15 pluviöse, 3e année de la Republique française), geciteerd in D.C. van Schaik, "Rapport betreffende een onderzoek van de oude documenten en teekeningen etc.

26 Patrick Semmeling schreef mij hierover. De kaart uit 1808 heeft mij erg verrast: deze

leek op het 1e oog niet zo bijzonder of nauwkeurig, maar wat blijkt: deze is spot-on met luchtfoto's! Zelfs de waterput van het fort ligt op de juiste plek. De "etonnoir" (de ronde punt op afbeelding 16) komt exact overeen met een krater of doline die vroeger op de parkeerplaats bij de ENCI-voetbalvelden lag. Deze is nog te zien op een luchtfoto uit 1947. Die plek komt op zo'n 20-30 meter na ook overeen met de "etonnoir" van de kaart van 1765/1795. Die plek ligt net links van de kartering van Van Schaik, dus in de instortingszone".

27 Marescot, Relation du Siege de Maestricht, l'an 3, 17 brumaire, geciteerd in: D.C. van Schaik, "Rapport betreffende een onderzoek van de oude documenten en teekeningen etc.

28 Ook in andere rapportages komt naar voren dat gevechten in die tijd noodzakelijkerwijs veel kruitdamp zullen veroorzaken en al snel het zicht zullen belemmeren.

29 Je moet je dat voorstellen als een aarden wal met een profiel dat daar geplaatste schutters beschermt en dat a.h.w. een lijn vormt vóór het fort. Boven de droge gracht van het fort lag zo'n bedekte weg om het fort heen en op enige afstand van het fort was nog zo'n bedekte weg aangelegd. Waarschijnlijk was die laatste het doel.

30 In zijn plannen stelt Marescot ook voor ten zuiden van het fort twee halve bastions te bouwen (zie ook afbeelding 17), die meer mogelijkheden bieden om het plateau te bestrijken, maar ook, juist doordat ze de vijand een eind weg houden, meer mogelijkheden bieden, de vijand te verhinderen om zich net zo gemakkelijk als de Fransen dat eerder in dat jaar deden, zich meester te maken van de Jekerdalingang!

31 Houriez, 29 april 1796 (10 floréale, an 4). Mémoire sur les travaux a exécuter pour la défense du fort St. Pierre; Lagastine, 20 mei 1796 (Notte sur les établissements militaires que l'on pourrait faire dans la caverne de la montagne St. Pierre, beide geciteerd in: D.C. van Schaik, "Rapport betreffende een onderzoek van de oude documenten en teekeningen etc.

32 Bory vermeldt (p. 99, 100) dat de ingang aan de Luikerweg is bloot gekomen door de instortingen van 1817 bij het fort, maar dat is waarschijnlijk onjuist gezien de werkzaamheden die al veel eerder gepland en mogelijk gestart zijn.

33 L.J. Morreau, Bolwerk der Nederlanden, Assen, 1979. Maaslandse Monografieën. Pag. 248.

34 Lagastine. Projet Estimatif des ouvrages les plus urgents a faire aux fortifications de Maestricht pour mettre cette place en état de défense, geciteerd in Morreau, Bolwerk der Nederlanden.

35 L.J. Morreau, Bolwerk der Nederlanden, pag. 249.

36 Ontleend aan D.C. van Schaik, Rapport betreffende een onderzoek van de oude documenten en teekeningen etc. Daarin citeert hij Bodson Noirefontaine, 1813, "Mémoire historique de situation et de défense de la place de Maestricht".

37 Bijschrift op de kaart van Vluggen 1924. In weerwil van dat commentaar worden er toch nog meldingen gemaakt van mogelijke verbindingen, wellicht al kruipend over instortingen heen. Zie ook bijv. Harting, Album der Natuur, hierboven genoemd.

- 38** Onderdeel van de collectie Van Schaik 21.270A, nr. 410.
- 39** Er is een spannend relaas van die reddingspoging (zie RHCL 07.E01, nr. 22), waarbij verteld wordt hoe tijdens de reddingspogingen de zaak bleef instorten en dat slechts enkele arbeiders bereid waren dat gevaar te trotseren om hun mede-arbeiders te redden. Het verslag wordt ondertekend door de Pastoor van de Gemeente St. pieter, de Chirurgijn Majoor, de Officier van Gezondheid, de aannemer, de Tekenaar e.a.
- 40** Dat dit soort instortingen plaatsvindt, is geen wonder, tenminste als je het cynische commentaar van Croiset, directeur der fortificaties, mag geloven in zijn Korte Memorie van Defensie, 1820. “Van geen der voornoemde aannemers kan men bepaaldelijk zeggen dat zij tenminste tijdens de aanbesteding der grote werken in 1816 en 1817 het eigenlijke beroep van aannemer uitoefenden. Het schijnt dat zij daartoe zijn overgegaan uit inzichten van winst en door beroepsbetrekkingen waardoor zij gelegenheid verkregen om met meer of minder kennis van zaken de door hen aangenomen werken te kunnen uitvoeren.”
- 41** Bory de St. Vincent, Voyage souterrain, ou description du plateau de Saint-Pierre de Maestricht et de ses vastes cryptes (1821), p. 79.
- 42** L.J. Morreau, Bolwerk der Nederlanden, p. 249.
- 43** Le Blanc, 1842. Atlas des places étrangères. Etat des Lieux en 1842. Maëstricht.
- 44** Van het rapportenboek van Kloppenburg uit de jaren 30 van de vorige eeuw heb ik een kopie in mijn bezit; het origineel is op dit moment niet terug te vinden in de archieven van het Staatstoezicht op de Mijnen.
- 45** Van Schaik merkt hierover op: “Thans nu men over de meest geschikte springstoffen kan beschikken, blijkt herhaaldelijk welk een grooten weerstand het op zichzelf zo zachte en zwakke mergelgesteente tegen instorting kan bieden. De oorzaak hiervan moet gevonden worden in de gelijkmatigheid van de mergelmasse, welke die ven een ideaal homogeen gesteente nabij komt. [...] Bij dit werk heeft men nogmaals ondervonden met welk een eigenaardig materiaal men te doen heeft.”
- 46** Zie hiervoor: Ed de Grood, Scholieren in oorlogstijd. De Zwarte Vleermuizen in de St. Pietersberg/de dagboekjes. SOK-Mededelingen 67. De dagboeken zelf behoren in kopievorm tot de collectie van Jan Spee.
- 47** Godding heeft de Gamert nog een tijdlang gebruikt als schaapskooi. – mededeling van Rob Heckers op Berglopersforum, 3 maart 2010 (<https://berglopersforum.nl/index.php?sid=63b86568d9a939aad6do27e426169335>).
- 48** Deze projectie heeft Patrick Semmeling op mijn verzoek uitgevoerd.

COLOFON

SAMENSTELLING EN REDACTIE

Ton Breuls
Joep Orbons

BASISONTWERP

Jos Bruystens, grafisch ontwerper, Maastricht

LAY-OUT & OPMAAK

Van de Manakker, grafische communicatie, Maastricht

DRUK

Grafgroep Zuid, Swalmen

REDACTIEADRES

Bovenstraat 28
3770 Kanne/Riemst
België
Tel./Fax: (0032) - (0)12 45 40 59
E-mail: tbreuls@telenet.be

FOR SUMMARIES IN ENGLISH, PLEASE CONTACT THE EDITOR AT

Editor SOK Mededelingen
Bovenstraat 28
3770 Kanne/Riemst
Belgium
Tel./Fax: (0032) - (0)12 45 40 59
E-mail: tbreuls@telenet.be
De Studiegroep Onderaardse Kalksteengroeven is
geassocieerd met Subterranea Britannica (UK).

Er wordt naar gestreefd SOK Mededelingen minimaal 2x per jaar uit te geven.

Prijs van deze uitgave:

VOOR ABONNEES

€ 8,50 inclusief verzendkosten
door overmaking via bijgevoegde betalingsbrief
op rekeningnummer
IBAN NL71 INGB 0002 2055 89
BIC INGBNL2A
t.n.v. Natuurhistorisch Genootschap in Limburg
Godsweerderstraat 2, 6041 GH Roermond

LOSSE VERKOOP

€ 8,50 tegen contante betaling op het redactieadres.
De SOK Mededelingen zijn te bestellen door € 10,00 (inclusief verzendkosten)
over te maken op ING-rekening: 429851 (buitenlandse betalingen:
BIC: INGBNL2A en IBAN: NL31INGB0000429851) ten name van het
Publicatiebureau Natuurhistorisch Genootschap te Melick
(publicatiebureau@nhgl.nl).
Vermeld bij omschrijving de gewenste publicatie en daarnaast uw adres,
postcode en woonplaats.

Copyright auteursrechten voorbehouden, overname slechts
toegestaan na voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie.

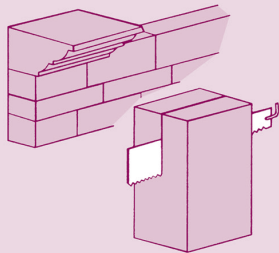
ISSN 1382-2608

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van de Provincie Limburg

Mergelbouwsteen *P. Kleijnen*

*Bergstraat 31
6301 AB Sibbe
Valkenburg a.d. Geul
Telefoon 043-6014460*